

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 113 ■ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1990 ■ ΚΙΣΛΕΒ - ΤΕΒΕΤ 5751

Για τους νέους της Ελλάδος

ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΙΝΟ ΦΥΛΛΟ δημοσιεύεται μια σειρά μελετών που αναφέρονται σε διάφορες περιόδους της ιστορίας της Ελλάδος ανά τους αιώνες, σ' αυτή τη μικρή αλλά ιστορικά καταξιωμένη με πνεύμα και αίμα γωνιά της Ευρώπης.

ΤΟ ΚΟΙΝΟ χαρακτηριστικό αυτών των άρθρων είναι ότι περιέχουν στοιχεία για την παρουσία και τη συμμετοχή των Εβραίων στη μακραίωνη περίοδο που περιλαμβάνει από την αρχαία μέχρι τη σύγχρονη ιστορία του Ελληνισμού.

Ένα άλλο κοινό σημείο αυτών των άρθρων είναι ότι όλα φέρουν την υπογραφή διαπρεπών Ελλήνων Χριστιανών διανοουμένων.

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ αυτών των άρθρων (που είναι μερικά από τις εκατοντάδες που έχουν γραφεί, όπως αποδεικνύεται από την Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία (αυτοτελείς εκδόσεις 1716 - 1989) του κ. Σωζ. Θωμόπουλου, καθώς κι από τα πολλά εκείνα που έχουν ήδη δημοσιευθεί στις στήλες αυτού του περιοδικού) απευθύνεται κυρίως στους νέους της Ελλάδος.

ΟΙ ΝΕΟΙ που τώρα μπαίνουν στην εθνικοκοινωνική ζωή του τόπου δεν γνωρίζουν πολλές σημαντικές σελίδες της ιστορίας. Είτε γιατί δεν τους τις δίδαξαν, είτε γιατί τους τις απέκρυψαν, είτε γιατί με βάση σύγχρονα γεγονότα τους τις παρουσίασαν σκόπιμα

διαστρεβλωμένες. Το ίδιο συμβαίνει και με το θέμα της εδώ εβραϊκής παρουσίας. Έχουμε π.χ. συναντήσει νέους, που καλόπιστα δεν έχουν οδηγηθεί, ώστε να σκεφθούν ότι οι Εβραίοι βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο από δεκάδες εκατοντάδες χρόνια π.χ., αφού απλούστατα σε Ιουδαϊκές Συναγωγές δίδαξε τον χριστιανικό λόγο ο Απόστολος Παύλος...

ΥΠΑΡΧΟΥΝ νέοι Έλληνες που έχουν υποστεί μια ανιστόρητη, ανέντιμη και διαβρωτική προπαγάνδα κατά των Εβραίων. Κάποιοι δάσκαλοι, ιερείς, παιδαγωγοί των ψυχών, διαμορφωτές της σκέψης είτε από θρησκευτική εμπάθεια (άλλος είναι ο επαινετός θρησκευτικός ζήλος κι άλλο η σκοταδιστική εμπάθεια), είτε από λόγους πολιτικής τοποθέτησής, είτε από... αθώα άγνοια παραποιούν τη μακρά εβραϊκή δημιουργική παρουσία στην Ελλάδα. Είναι αυτοί οι ίδιοι που προφασίζονται ότι αγνοούν πως οι Εβραίοι της Ελλάδος είναι ισότιμοι πολίτες (με τα αυτά δικαιώματα και υποχρεώσεις) όπως ο κάθε γνήσιος Έλληνας. Είναι εκείνοι που ψαρεύοντας στα θολά νερά, παρ' όλον ότι γνωρίζουν την

αναλήθεια των όσων διατείνονται, προσπαθούν να συσχετίσουν τους Εβραίους με ανθελληνικές κινήσεις ή ανορθόδοξα κινήματα, με κάθε τι το καταδικαστέο. Κι όταν απ' αυτούς τους έτσι φερόμενους τους ζητηθούν στοιχεία για τους ισχυρισμούς τους, επειδή δεν έχουν (δεν έχουν επειδή δεν υπάρχουν!), παραπέμπουν ο ένας στο άλλον για να διαβεβαιώσουν για την... αλήθεια(;) των λεγομένων τους. (Όπως λέει ο θυμόσοφος ελληνικός λαός, παραπέμπουν στον "μπάρμπα μου τον ψεύτη"). Μεταξύ αυτών υπάρχουν κι άτομα που δεν μπορούν να αποκολληθούν από παλιά βιώματα, από προπαγάνδες με τις οποίες ζυμώθηκαν από μικρά

παιδιά. Είναι αυτοί που καλοπροαίρετα και υπερασπίζοντας τα όσα τους έμαθαν, είναι εκ πεποιθήσεως "εναντίον των Εβραίων που σταύρωσαν τον Χριστό".

Σεβόμαστε τις απόψεις τους, μόνο που στη χαράμη του 21ου αιώνα, οι απόψεις αυτές - όπως και τόσες άλλες σε παγκόσμια κλίμακα - αναθεωρούνται και τοποθετούνται σύμφωνα με την σύγχρονη πραγματικότητα. Προς Θεού, όχι να αποστούν αυτοί οι άνθρωποι από τα διδάγματα της θρησκείας τους. Κανένας δεν έχει το δικαίωμα να ζητήσει - ούτε καν να σκεφθεί - κάτι τέτοιο. Το ζητούμενο είναι να δουν γύρω τους το νέο κόσμο που

δημιουργείται και βαδίζει με κατεύθυνση τις νέες κορυφές.

Οι νέες αυτές κορυφές κατακτώνται με τη δυναμική συμμετοχή, την ακώλυτη επικοινωνία, τον αντικειμενικό διάλογο, την επιστημονική μεθοδολογία κι όχι με απλουστεύσεις και ιδέες των περασμένων αιώνων. (Μερικές μάλιστα απ' αυτές τις ιστορικές περιόδους, όπως ο Μεσαίωνας, η πρόσφατη εποχή του Χίτλερ κ.ά. που υπάρχουν - δυστυχώς - στην ιστορία πολλών χωρών, δεν είναι από εκείνες για τις οποίες μπορεί να υπερηφανεύεται η ανθρώπινη κοινωνία. Το αντίθετο!).

ΤΑ ΟΣΑ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ στα άρθρα που δημοσιεύουμε στο περιοδικό αυτό, έχουν σκοπό να παρουσιάσουν αδιαμφισβήτητα ιστορικά ντοκουμέντα, ώστε οι αναγνώστες μας και ιδιαίτερα οι νεότεροι, να διαβάσουν, να σκεφτούν, να προβληματιστούν και να βγάλουν χωρίς τα απατηλά κηρύγματα των διαφόρων, **τα δικά τους συμπεράσματα**. Όποια κι αν είναι αυτά, αρκεί να στηρίζονται στην Αλήθεια και να προέρχονται από ελεύθερη και υπεύθυνη έρευνα.

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Εβραίοι και Χριστιανοί συμπολεμιστές στο Σιδηρόκαστρο.

Πολεμιστές του 1940: Στην πρώτη σειρά δεξιά ο ομόθρησκος Ζαχαρίας Κοέν

ΟΙ ΗΡΩΕΣ ΜΑΣ

Ο Μαρδοχαίος Φριζής

Του ΚΩΝ. Μ. ΚΑΛΛΙΑ τ. υπουργού

Ο πόλεμος είναι τραχύ άθλημα. Για την πατρίδα, όμως, και την ελευθερία όταν γίνεται, έχει την ιερώτερη δικαίωση: ευλογημένοι είναι τότε ο πόλεμος και τέτοιος είναι ο ιδικός μας, που μας επέβαλαν οι νεοβάρβαροι.

Τα πιο βαθειά συναισθήματα δοκιμάζουμε στον πόλεμο. Χθες και προχθές χτυπούσαν χαρμόσυνα οι καμπάνες: γιορτάζαμε τις νίκες μας, την είσοδο στην Κορυτσά, στους Αγίους Σαράντα, στο Αργυρόκαστρο... Και πάλι οι καμπάνες θα ξαναχτυπήσουν αύριο χαρμόσυνα και πάλι και πάλι, έως ότου ο θρίαμβος, η νίκη η τελική, η δόξα στεφανώσουν τον αγώνα μας. Σε κάθε χτύπημα της καμπάνας ρίγη από συγκίνηση διατρέχουν το πρόσωπό μας και η χαρά για τις νίκες μας υπερηφάνεια μας χαρίζει και πάλι θα μας χαρίσει και πάλι και πάλι, έως ότου να φθάσωμε στην ευτυχία της τελικής νίκης.

Σήμερα άλλα πάλι συναισθήματα: οι σάλπιγγες σημαίνουν προσοχή: στην ψυχή μας δεσπόζει η κατάνυξη: το αίσθημά μας γίνεται προσευχή. Με υπερήφανο πόνο, βαθύτατο ανθρωπινό πόνο, με ευγνώμονα διάθεση και με ευλάβεια, προσφέρουμε το δάκρυ της τιμής προς τους 'Ηρώες μας, προς τους Νεκρούς μας. Προς όλους τους νεκρούς του πολέμου, γνωστούς και άγνωστους: προς όλους εκείνους που έδωκαν το αίμα Τους για να γραφτούν οι νέες ένδοξες σελίδες της ιστορίας μας και αφή-

σαν την τελευταία Τους πνοή για ν' αναπνέωμε εδώ κάτω της ελευθερίας τον αέρα.

Μέσα στον τιμημένο Τους κατάλογο είναι γραμμένα και των δικών μας, των Χαλκιδέων ηρώων τα ονόματα...

Συνταγματάρχα Μαρδοχαίε Φριζή, αλησμόνητε Ηλία Δρακόπουλε και Σεις γενναίοι Τσιλικόχρυσε, Παρίση και Δοξάκη, ηρωική πρωτοπορεία όλοι Σεις και όσοι άλλοι, των οποίων τα ονόματα δεν έφθασαν ακόμη, περιβλήθηκατε την τιμιώτερη πορφύρα που βάφτηκε με το ευγενικό Σας αίμα. Στις ράχες, στις χαράδρες, στους κάμπους που περάσατε και που ελευθερώσατε θα αντηχεί για πάντα το όνομά Σας. Στον τόπο μας θα μείνει αώνιο το καύχημα για Σας. Τη μνήμη Σας ο χρόνος δεν θα σβύσει. Όλη η ευγνωμοσύνη μας είναι για Σας, όλη η αγάπη μας, όλος ο πόνος. Για Σας και για τους άλλους που έπεσαν ή που θα πέσουν σαν και Σας, σαν 'Ηρώες, σαν Έλληνες.

(Το άρθρο του διακεκριμένου και σεβαστού πολιτικού κ. Κων. Μ. Καλλία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα "Ευρύπτος" της Χαλκίδας, στις 22 Δεκεμβρίου 1940. Όπως μας έγραψε ο ίδιος ο κ. Κ. Καλλίας, "επί κεφαλής του καταλόγου των ηρώων του 1940 τοποθετώ τον θρυλικό συνταγματάρχη Μαρδοχαίο Φριζή. Η θυσία του ούτε αγνοήθηκε, ούτε θα λησμονηθεί ποτέ η φιλοπατρία και ο ηρωισμός του Μ. Φριζή").

Η παρουσία των Εβραίων στη Μεσόγειο

Από το βιβλίο του Ευ. Κ. Κοφινιώτου, Δ.Φ. "Παλαιστίνη" (Ιστορία και Γεωγραφία της Αγίας Γραφής), που εκδόθηκε στην Αθήνα από τον εκδοτικό οίκο "Ο Παλαμίδης", το 1891, παραλαμβάνουμε αποσπάσματα που αφορούν την ιστορική παρουσία των Εβραίων στη Μεσόγειο. (Τα αποσπάσματα είναι από τις σελίδες 367 - 375).

ΕΛΛΑΣ

Ελλάς, η χώρα αυτή διακρίνεται εις τον πίνακα των λαών και αλλαχού (Γεν. 10,2 Ησ. 66,19. Ιεζ. 27,13. Ιωήλ 3,6). Εν τη Π.Δ. ιδίως κείται η λέξις αυτή αντί της εβραϊκής *Ιανάν*, σημαίνουσης Ιωνίαν (σελ. 14) και περιλαμβάνεν ου μόνον την κυρίως Ελλάδα, αλλά και το Δ. μέρος της Μικράς Ασίας και τας παρακειμένης ταύτη νήσους, ουχ ήττον δ' η κυρίως Ελλάς φαίνεται ιδίως νοουμένη. Μνημονεύεται σπανίως εν τη Π.Δ. (Δαν. 8,21. 10,20. 11,2. Ιωήλ 3,6. Ζαχ. 9,13). Βραδύτερον μνημονεύονται εν τε τή Π. Δ. και τη Κ.Δ. οι Έλληνες (Α. Μακ. 8,18. Πραξ. 19,10. 20,21. 21,28. Ρωμ. 2,9. Α' Κυρ. 1,24. 12,13. Γαλ. 3,28. Κοσ. 3,11): υποτίθεται δ' ότι σημαίνει πρώτον μιν μίαν και μόνην πόλιν, έπειτα δε και πάσας τας προς Μ. της Μακεδονίας κειμένας και μάλιστα επί Ρωμαίων, οίτινες υπέταξαν (146 π.Χ.) πάσαν την Ελλάδα και Μακεδονίαν (Πραξ. 18,12. 19,21. Β' Κορ. 11,10) και υποδιήρσαν αμφοτέρως εις δύο μεγάλα τμήματα την *Μακεδονίαν* (περιλαμβάνουσαν την Θεσσαλίαν, την Ήπειρον και την Ιλλυρίαν) και την *Αχαΐαν* περιλαμβάνουσαν την Πελοπόννησον και μέρος της Στερεάς Ελλάδος μετά των νήσων κυρίως όμως η Αχαΐα ήτο η Πελοπόννησος έχουσα πρωτεύουσαν την Κόρινθον. Αλλ' εν Πράξει (20,2) η λέξις *Ελλάς* υπό ευρύτεραν σημασίαν σημαίνει *όλην την κυρίως Ελλάδα και την Πελοπόννησον* διεκρίνεται δε υπό την διαιρέσιν *Πελοπόννησος, Ελλάς** ή βόρειος Ελλάς.

Οι Έλληνες και οι Εβραίοι από της εισβολής του Μεγάλου Αλεξάνδρου (330 π.Χ.) ήρξαντο μάλλον να προσεγγίζωσι προς αλλήλους. Οι Εβραίοι ωνόμαζον Έλληνας πάντας τους λαούς τους μη αποδεχομένους το ιουδαϊκόν θρήσκειμα και ούτω κατέστησαν εν τη Κ.Δ. = εθνισμός· ούτω *Ιουδαίοι τε και Έλληνες* και τα όμοια (Πραξ. 14,1. 18,4. 19,10. 17. Πραξ. 20,21. Ρωμ. 1,16. 2,9. 10. 3,9. Α' Κυρ. 1,24. 15,32. 12,13. Γαλ. 3,28. Κολ. 3,11). *Ελληνιστής* δε τουναντίον σημαίνει Ιουδαίον και προσήλυτον λαλούντα την εβραϊκήν ή βραμαϊκήν γλώσσαν, ένθα αντιτίθεται τοις Εβραίοις (Πραξ. 6,1. 9,29). Ο χριστιανισμός εισήχθη εν Ελλάδι υπό του Αποστόλου Παύλου, όστις λίαν επιτυχώς ειργάσατο επί του πνεύματος των Ελλήνων.

Θεσσαλονίκη κατά την Ρωμαϊκήν εποχήν ήτο δευτέρα πρωτεύουσα της Μακεδονίας, εκαλείτο πρότερον *Θέρμαι*, και απ' αυτής εκλήθη ο Θεωμαϊκός κόλπος και ωνομάσθη βραδύτερον υπό του Κασσάνδρου, όστις

επεξέτεινε την πόλιν, κατά την σύζυγον αυτού Θεσσαλονίκην, θυγατέρα του Φιλίππου Μακεδόνας και αδελφής του Αλεξάνδρου. Εν τη μεγάλη πλουσία και πυκνώς κατοικημένη εμπορική ταύτη πόλει ευρίσκοντο επί της εποχής του Χριστού έχοντες συναγωγήν πολλοί Ιουδαίοι. Επί του Αποστόλου Παύλου ήτο αυτή ελευθέρα πόλις των Ρωμαίων. Ο Απόστολος Παύλος ελθών το 52 μ.Χ. εκ Φιλίππων εις Θεσσαλονίκην, κηρύσσει τον λόγον του Θεού κατά το δεύτερον δηλ. ταξείδιον αυτού (Πραξ. 17,1 κ.ε.). Εν τη συναγωγή των Ιουδαίων ο Παύλος εκήρυττε το Ευαγγέλιον επί 3 Σάββατα, αλλ' αντί Ιουδαίων επέστρεψαν μάλλον εθνικοί εις τον χριστιανισμόν, ούτοι δε απετέλεσαν χριστιανικήν εκκλησίαν ην μετά του Σίλα συνέστησε (Πραξ. 17,4. Α. Θεσσ. 1,9).

ΚΥΡΗΝΑΪΚΗ

Εν τη Λιβύη ήτο η *Κυρηναϊκή* εις την Β. Παραλίαν της Αφρικής έχει λαμπράν τοποθεσίαν, εκαλείτο δε και *Πεντάπολις*, δια τας εν αυτή πέντε επισήμους πόλεις της Κυρήνης, Απολλωνίας Αρσινόης, Βερενίκης και Πτολεμαΐδος. Εν τη Κυρηναϊκή κατώκουν πολλοί Ιουδαίοι επί Χριστού· τούτων των Ιουδαίων πολλοί παραλαμβάνοντες πολλούς εν Λιβύη προσηλύτων, προήρχοντο κατ' έτος εις Ιεροσόλυμα κατά την εορτήν, όπως προσκυνήσωσιν εν τω ναώ τον πατρώον και ένα και μόνον Θεόν (Πραξ. 2,10).

Κυρήνη μεγάλη και πλουσία και σπουδαιοτάτη εμπορική πόλις. Η Κυρήνη ήτο ελληνική πόλις και εκτίσθη κατά το 631 π.Χ. Επί Αλεξάνδρου του Μεγάλου το 1/2 των κατοίκων ήσαν Ιουδαίοι, απολαύοντες ίσων προνομίων τοις Έλλησι· μετά τον θάνατον τούτου υπετάγησαν εις την Αίγυπτον και το 35 π.Χ. εγένετο υποτελής φόρον εις τους Ρωμαίους. Υπό τους Πτολεμαίους υπήρχον εκεί πολλοί Ιουδαίοι (Α. Μακκ. 15,23). Πατρίς του Ιάσωνος, εκ των συγγραμμάτων του οποίου ήντλησεν ο συγγραφεύς των βιβλίων των Μακκαβαίων (Β. Μακκ. 2,24). Πολλοί εξ αυτών μετέβησαν εις τον χριστιανισμόν (Πραξ. 11,20.13,1). Πατρίς του Σίμωνος του Κυρηναίου, ον ηγγάρευσαν να φέρη τον σταυρόν του Ιησού (Ματθ. 27,32). Μαρκ. 15,21. Λουκ. 22,26), είχαν δ' οι Ιουδαίοι της Κυρήνης ιδίαν συναγωγήν. Πολλοί Κυρηναίοι ήσαν εν Ιεροσολύμοις την Πεντηκοστήν, τούτων τινές εγένοντο και κήρυκες του Ευαγγελίου (Πραξ. 11,20. 13,1). Η Κυρήνη κατεστράφη υπό των Αράβων κατά την 4 μ.Χ. εκατ. και ήδη κείται έρημος.

* Ωρίζετο προς Β. από της Μακεδονίας και Ιλλυρίας, διαχωριζομένη από τούτου δι' υψηλών ορέων, προς Α. από του Αιγαίου πελάγους και προς Ν. από της Μεσογείου θαλάσσης και προς Δ. από του Ιονίου πελάγους.

ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΟ
ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ

Η διάσωση του χρυσού της Τραπέζης Ελλάδος

κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

ΑΠΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΜΙΝΟΥ ΛΕΒΗ

Το ανέκδοτο κείμενο που καταχωρείται παρακάτω προέρχεται από χειρόγραφο σημείωμα του αείμνηστου ΜΙΝΟΥ ΛΕΒΗ. Ο Μ. Λεβής διετέλεσε διευθυντής της Τραπέζης της Ελλάδος και γεν. διευθυντής της Ιονικής - Λαϊκής Τραπέζης. Υπήρξε πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου κατά τα έτη 1945 και 1950 - 51.

Όπως φαίνεται από το κείμενο, ο Μ. Λεβής ήταν εκείνος που κατ' εντολήν της Ελληνικής Κυβερνήσεως διέσωσε μετά την κατάληψη της Ελλάδος από τους Γερμανούς την σε χρυσό περιουσία της Τραπέζης της Ελλάδος. Το χειρόγραφο σημείωμά του ο Λεβής παρέδωσε στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο λίγο πριν από το θάνατό του, που συνέβη στις 2 Δεκεμβρίου 1986.

Το χρονικό που ακολουθεί αναφέρεται στην φυγάδευση και διάσωση του χρυσού της Τραπέζης Ελλάδος από την Αθήνα στην Κρήτη πριν από την γερμανική εισβολή της 6ης Απριλίου 1941 και από την Κρήτη πριν από την εκδήλωση της επιθέσεως των Γερμανών αλεξιπτωτιστών.

Μετά τις αποτυχίες του Μουσσολίνι στο αλβανικό μέτωπο και τα σχέδια της Γερμανίας να επιτεθεί εναντίον της Ρωσίας, η ελληνική Κυβέρνηση ήταν βέβαιη ότι ο Χίτλερ θα επιζητούσε να καλύψει τα νώτα του στο χώρο των Βαλκανίων και θα επιτίθετο κατά της Ελλάδος. Σε συνεννόηση με την τότε Διοίκηση της Τραπέζης (αείμνηστος Κυριάκος

Βαρθαρέσος, Γεώργιος Μαντζαβίνος, Σ. Γρηγορίου) απεφασίσθη η μεταφορά στην Κρήτη του χρυσού, σε ράβδους και λίρες, που εφυλάσσεται εις τα θησαυροφυλάκια της Τραπέζης της Ελλάδος βάσει εκπονηθέντος σχεδίου από παλαιότερα, σε περίπτωση υποχρεωτικής εγκαταλείψεως των Αθηνών.

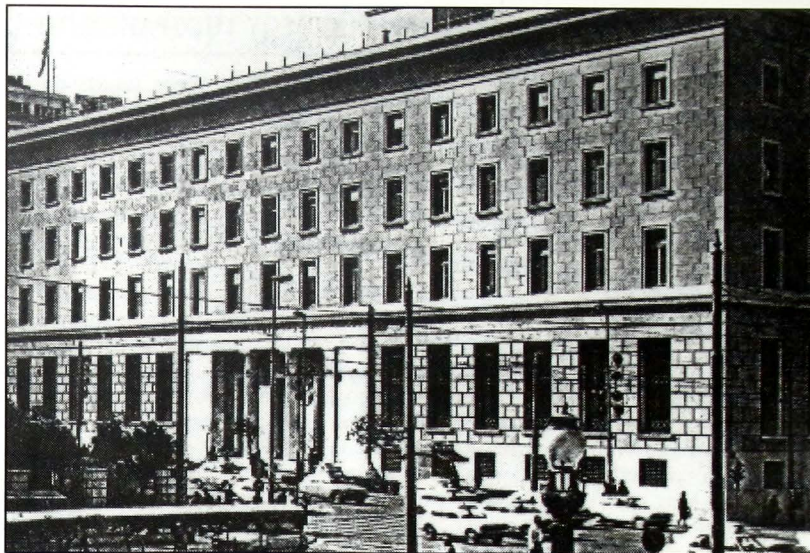
Η μεταφορά έγινε με πλήρη μυστικότητα, αρκετές εβδομάδες πριν από την εκδήλωση της γερμανικής επιθέσεως εναντίον της Ελλάδος (6.4.1941) και ο χρυσός τοποθετήθηκε στα υπόγεια του υποκαταστήματος Ηρακλείου Κρήτης σε 314 επιμελώς συσκευασμένα κιβώτια. Πάνω από το κτίριο ευρίσκετο η κατοικία του διευθυντού του υποκαταστήματος της Τραπέζης η δε ασφάλεια του κτιρίου είχε ενισχυθεί. Την ίδια εποχή, είχαν καταρτισθεί κατά υπουργεία ονομαστικές καταστάσεις των υπαλλήλων οίτινες και θ' ακολουθούσαν την κυβέρνηση εις την νέαν της έδρα. Το αυτό είχε γίνει και εις την Τράπεζα της Ελλάδος.

Εις τας 6.4.1941 άρχεται η γερμανική επίθεσις και πραγματοποιείται η ελληνική εποποιία του οχυρού Ρούπελ. Οι Γερμανοί επλήρωσαν ακριβά το τίμημα.

Τας παραμονάς του Πάσχα (Μεγάλη Εβδομάδα), οι Γερμανοί φθάνουν

στας Θερμοπύλας, τελευταίο ελληνικό προμαχώνα, την Μεγάλη Πέμπτη η διοίκηση της Τραπέζης δίνει εντολή εις τους κάτωθι υπαλλήλους της: Αριστείδη Λαζαρίδη, Λεάνδρου Παλαμά, Μίνωα Λεβή και Σωκράτη Κοσμίδη, όπως ετοιμασθούν προς αναχώρηση την επομένη πρωία (Μ. Παρασκευή). Η αναχώρησις θα εγένετο από την Τράπεζα, όπου και θα ελαμβάναμε τας τελικάς οδηγίας. Σημειώθητω ότι ο πίναξ περιελάμβανε 20 υπαλλήλους. Οι περισσότεροι όμως edήλωσαν αδυναμία αναχωρήσεως!

Την πρωία της Μ. Παρασκευής αναχωρήσαμε από την Τράπεζα, αφού παραλάβαμε τις βαλίτσες εντός των οποίων υπήρχαν όλα τα έγγραφα τα αφορώντα το άνοιγμα πιστώσεων εις το εξωτερικόν, τόσον δια λογαριασμόν του ελληνικού δημοσίου, όσον και ιδιωτών, καθώς επίσης και ξένα χαρτονομίσματα, με προορισμόν τον Ορωπόν, όπου και θα εγένετο η επιβίβασίς μας εις το εμπορικόν πλοίον "Σοφία". Ανάγκη να μνημονευθεί ότι είχε ήδη δοθεί προς όλα τα προς την Ελλάδα κατευθυνόμενα εμπορικά πλοία, όπως αλλάξουν πορεία και κατευθυνθούν εις τον λιμένα της Αλεξανδρείας, προς εκφόρτωση, η δε παραλαβή θα εγένετο από τας εκεί ελληνικάς αρχάς βάσει πρωτοκόλλου, όπερ μεταγενεστέ-

ρως απετέλεσε την βάση της απαίτησής της Ελλάδος έναντι της Αγγλίας (Η εκκαθάρισις εγένετο μετά την απελευθέρωσιν εις το Λονδίνον, μεταξὺ του αγγλικού υπουργείου Μεταφορῶν και του υποφαινομένου, το 1946 - 47. Η διαιτησία ἔλαβε χώρα εις Παρισίους με ευνοϊκὴν ἀπόφασιν υπὲρ της Ελλάδος).

Στον Ορωπό

Φθάσαντες εις Ορωπόν, ἤρθαμε ἀμέσως εις ἐπικοινωνία με τον λιμενάρχην Μιχόπουλον, ὅστις ἐσυμφώνησε με τὰς οδηγίας ας εἶχε. Μας ἐβοήθησε να ἐπιβιβασθούμε ἐπὶ του ἀναμένοντος ἐκεῖ πλοίου κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας. Επὶ του ἰδίου πλοίου ἐπιβιβάσθηκαν ἐπίσης και οὐ πᾶλλοι διαφόρων υπουργῶν.

Εν ἀναμονὴν δια τὴν ἀναχώρησιν μας κατὰ τὴν ἡν εσπερινήν, παρακολουθοῦσαμε ἀπὸ ραδιοφώνου τὴν περιφορὰν του Ἐπιταφίου της Μητροπόλεως Ἀθηνῶν.

Αἰφνιδίως ἐμφανίζονται εις τον ὁρίζοντα γερμανικὰ ἀεροπλάνα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχαν βομβαρδίσαι εις τον νότιον λιμένα της Χαλκίδας ἐμπορικὰ πλοία. Ο συναγεμῶς ἐδόθη ἀμέσως. Μέσα ἀντιδράσεως μὴδέν. Ὁ "Ἰέραξ", το ἀντιτορπλικόν ὁπὲρ εὐρισκόμενον εις τον λιμένα πρὸς ἀποφυγὴν στόχου, ἄρχισε να ἐκτελεῖ με μεγάλῃ ταχύτητι ἐλιγμούς. Μία των ριφθεισῶν βομβῶν ἐπέσε στα πλάγια της "Σοφίας" κα ἐπέφερε τοιοῦτον κραδασμόν, ὥστε οὐ πλαφονιέρες στὴν αἴθουσα που εὐρισκόμεθα να θρυμματισθῶν πύπτουσαι ἐπάνω μας. Ὁ διευθυντὴς του υπουργείου Ἐργασίας κα. Ἰωάννης Ζάφρας ἐπάθε κατάγμα του βραχίονος.

Ἡ διάρκεια του βομβαρδισμοῦ ἦτο εὐτυχῶς βραχείας διάρκειας, διότι, ὡς φαίνεται, ὁ κύριος στόχος των στούκας ἦτο ὁ Πειραιεύς. Ἡ ἔκτασις των ζημιῶν του πλοίου εἰς ὁ εὐρισκόμεθα, ἦτο τοιαύτη ὥστε να κριθεῖ ἀπὸ τον λιμενάρχην ἀκατάλληλον δια ταξίδιον. Μας ἐδόθη ἐντολὴ ἀμέσου ἀποβιβάσεως ὁπὲρ και ἐγένετο τὴ βοθηρία και ἐπιβίβησι του λιμενάρχου. Επειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχε τρόπος ἀμέσου τηλεφωνικῆς συνδέσεως με τὰς Ἀθήνας κα ἦτο ἀνάγκη να διαφυλάξωμεν παν ὅ,τι ὑπῆρχε εις τὰς βαλίτσας, παρακαλέσαμεν να μας δοθῇ κατάλληλος χώρος δια να διανυ-

κτερεῶμεν. Ὡς τοιοῦτος ἐκρίθη τὸ Σχολεῖον. Πράγματι, μας ἐβοήθησαν εις τὴν μεταφορὰν ὅλων των ἀποσκευῶν μας εις τὸ Σχολεῖον, ὅπου και διανυκτερεύσαμεν. Εν τῷ μεταξὺ ἐπληροφορηθῆμεν και τὴν αυτοκτονία του προέδρου της Κυβερνήσεως Κορυζή. Τὴν ἐπομένη πρωΐα του Μ. Σαββάτου και λίαν ἐνωρίς ἐπετύχαμεν να ἐξεύρωμεν ἓνα μικρὸ φορτηγὸ αυτοκίνητο και ἐπιστρέψαμε εις Ἀθήνας, εις τὴν Τράπεζαν.

Κατὰ τὰς ἡμέρας του Πάσχα συνέβησαν αἱ πολιτικαὶ μεταβολαὶ και ὁ Τσουδερός ἐσημάτισε κυβερνήσιν.

Τρίτην του Πάσχα λαμβάνομεν νέα ἐντολὴ ἀναχωρήσεως και ἐπιβιβάσεως, ὥρα 7 μ.μ. ἐπὶ του πλοίου "Ζάκυνθος", ἀπὸ τον λιμένα της Ζέας (Καρβουνιάρικα). Ὁ συνάδελφος Παλαμάς ἡρνήθη ν' ἀναχωρήσει. Επὶ του πλοίου τούτου εἶχεν ἐπιβιβασθῇ και ὅλη ἡ ἐν Ἀθήναις ἀγγλικὴ παροικία. Φθάνομεν τὴν ἐπομένην περὶ τὰς πρωινὰς ὥρας εις τον λιμένα της Σούδας. Επικοινωνία με τὴν ξηρὰν οὐδεμία. Επὶ τέλους, λόγω της ιδιότητός μας ἐπιτυγχάνομεν να μας στείλουν μια μαῦνα και οὕτω φθάνομεν εις τὴν ξηρὰν, ἀλλὰ και με ταυτόχρονον βομβαρδισμό ἀπὸ ἀεροπλάνα ἰταλικά, ἀνευ εὐτυχῶς ζημιῶν.

Διανυκτερεύομεν εἰς ὕπνον στο ἀμῶρι του καραβιοῦ. Στρατιωτῶν γὰρ ζῶν. Μετὰ τον βομβαρδισμό ἀναχωρήσαμε δια Χανιά, ὅπου τὶς βαλίτσες ἐτοποθετήσαμε εις μίαν μικρὰν ἀποθήκην του υπογεώστου της Τραπεζῆς, ἡμεῖς δὲ ἐγκατασταθῆκαμεν εις τὴν παραπλευρῶς εὐρισκόμενῃν κλινικῇ.

Οὐ διευθυνταὶ της Τραπεζῆς εἶχον ὀλίγον ἐνωρίτερα ἐγκατασταθῇ μετὰ των οικογενειῶν των εις τὸ ἄνωθεν της Τραπεζῆς οἶκον. Τὸ ταξίδιον τους ὡς γνωστόν ἐγένετο μετὰ του Βασιλέως Γεωργίου και της κυβερνήσεως δια πολεμικὸν πλοῖον ἀπὸ τὰ Μέγαρα. Τὴν ἰδίαν νύκτα που ἐβομβαρδίζετο ὁ λιμένας της Σούδας ἀπὸ στούκας.

Απὸ τὴν Κρήτη στὴν Αἴγυπτον

Αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο μέρος της ἀφηγήσεώς μου.

Και ἀρχεται τῶρα τὸ κύριο μέρος της φυγαδεύσεως του χρυσοῦ ἀπὸ τὴν Κρήτη εις τὴν Αἴγυπτον και ἐκείθεν εις τὴν Ν. Ἀφρικὴν.

Οὐ πληροφορίες περὶ ἐτοιμασιῶν

των γερμανικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν κατὰ της Ελλάδος και δια των δι' ἀλεξιπτωτιστῶν καταλήψεις της Κρήτης, ἀρχίζει να γίνεται συνειδητοῖς. Ὁ στρατηγὸς Φρέιμπεργκ εἰδοποιεῖ τὴν ἐλληνικὴν κυβερνήσιν να φυγαδεύσει τον χρυσόν της Τραπεζῆς της Ελλάδος εις Αἴγυπτον, πρὸ της ἐκδηλώσεως της γερμανικῆς ἐπιθέσεως.

Εἰς τὰς 10.5.41, ἡμέρα Σάββατο, ἡ Διοίκησις της Τραπεζῆς δίδει ἐντολὴν εις τον ἀειμνηστον συνάδελφον Ἀριστείδην Λαζαροῖδην και εις τον υποφαινομένον ὅπως παραλαμβάνοντες τὰς προμνημονευθείσας βαλίτσας περιεχοῦσας τὰ σχετικὰ ἔγγραφα των πιστώσεων ὡς και τὸ μικρὸ ἀπόθεμα ξένων τραπεζογραμματίων. Εντὸς της ἡμέρας, ἀναχωρήσαμεν δι' Ἡράκλειον. Ἐκεῖ θα λάβωμεν ἐιδικὸ σήμα με οδηγίας φυγαδεύσεως του χρυσοῦ εις τὴν Αἴγυπτον.

Τὸ μικρὸ αὐτὸ ταξίδι ἀπὸ Χανιά εις Ἡράκλειον διήρκεσε 12 ὥρας, ἤτοι ἀπὸ τὴν 12 μεσημβρινὴν ἕως τὴν 12 του μεσονυχτίου. Τοῦτο οφείλετο εις τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν του φορτηγοῦ αυτοκινήτου ὡς και εις τὰ κατὰ τὴν διαδρομὴν γεγονότα.

Αἱ παρ' ἡμῶν δοθείσαι οδηγίαι πρὸς τον οδηγόν ἦσαν σαφεῖς. Οὐδεμία στάσις δι' οὐκὸνδήποτε λόγον ἐκτὸς ἀδυναμίας του αυτοκινήτου. Ἦτο ἤδη 9 μ.μ., ὅτε ἐνεφανίσθησαν 2 ἄτομα ἀτίνα ἐστάθησαν εις τὸ μέσον της οδοῦ και πρὸ του αυτοκινήτου, δίδοντάς μας σημείον να σταματήσωμεν. Ὁ οδηγὸς ὅμως, βάσει των οδηγιῶν μας δὲν σταματᾷ και οὕτω παρασύρει τον μὲν ἓνα κάτωθι του φορτηγοῦ, τον δὲ ἕτερον εις τὰ πλάγια.

Ἀμέσως διατάξαμε τον οδηγόν να σταματήσει. Οὗτος ὅμως εὐθὺς με τὸ σταμάτημα παίρνει τὸ βαλιτσάκι του και μας ἐγκαταλείπει τρέχων, εις παρακείμενον λόφον. Τότε ἠναγκάσθη να τον καταδιώξω και ὑπὸ τὸ κράτος του φόβου ἀπειλῆς να τον πείσω να ἐπιστρέψει λέγοντάς του ὅτι ἦτο ἀνεύθυνος. Βαδίζοντας να παραλάβομε τὸ πτώμα ἢ τον βαρεῶς τραυματία και εις ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων, ἀκούσαμε (και ἐδῶ τὸ θαῦμα): "Τονατίστε καὶ προσκυνήστε τὴν Παναγία, δὲν ἔπαθα τίποτε". Τὸ ὕψος του κάτω μέρους "σασσί" του αυτοκινήτου ἦτο τόσον, ὥστε να τον περάσει χωρὶς να τον κτυπήσουν οὐ ρόδες. Καὶ οὐ ἦσαν στρατιῶται

με αναρρωτικήν άδεια πηγαίνοντες εις τα χωριά τους.

Τους παραλάβαμε και τους αφήσαμε κάπου εις τι σημείον του δρόμου πλησίον του χωριού τους. Ωστόσο, ζητήσαμε από τον σταθμάρχη της Χωροφυλακής να μας παραχωρήσει συνοδόν χωροφύλακα μέχρις Ηρακλείου, όπου εφθάσαμε τα μεσάνυχτα, και ούτως έληξε η ανησυχία της Διοικήσεως της Τραπεζης της Ελλάδος, η οποία δεν είχε καμιά ειδησή μας επί τόσας ώρας.

Κυριακή, Δευτέρα δεν ελάβαμε σήμα. Τρίτη πρωί μας έρχονται αι οδηγίαι. Εμείς επικοινωνήσαμε με τους αρμοδίους και με τον Άγγλο πλοίαρχο εις το πλοίον του οποίου θα εγένετο η φόρτωσης, αρχίσαμε την μεταφορά (13 τον μηνός, ημέρα Τρίτη και ώρα 3 μ.μ.). Το πλοίον δεν ήτο τίποτε άλλο από μια ναρκοσυλλέκτιδα σκούνα, ο πλοίαρχος Σκατζένος θαλασσόλυκος.

Την επιστασία της φορτώσεως εις τα καμύνια την είχε ο υποφαινόμενος, τη συνοδεία ο διευθυντής του υποκαταστήματος και την παράδοση εις τον πλοίαρχο ο αείμνηστος Αριστείδης Λαζαρίδης. Η εργασία επερατώθη την 6 μ.μ. Τα 314 κιβώτια ευρίσκοντο επί του μεσοκαταστρώματος της σκούνας. Ο Άγγλος πλοίαρχος μας κάνει τότε την δήλωση ότι δεν έχει τίποτε να μας προσφέρει δια φαγητόν και μας παραχωρεί χρόνον μισής ώρας δια να μεταβώμεν εις το πλησιέστερο μαγείρικο δια φαγητό. Δεν είχαμε απομακρυνθεί ούτε 40 μ. του λιμενοβραχίονος και ακούμε το σήμα του συναγερμού. Η πρώτη μας σκέψις ήτο ο χρυσός. Επιστρέφουμε αμέσως και επιβιβάζομαστε της σκούνας. Εμφανίζονται ιταλικά αεροσκάφη και άρχεται ο βομβαρδισμός. Αυτό ήτο το σημείον ότι δεν υπήρξε μυστική η φόρτωσης του χρυσού. Ο βομβαρδισμός υπήρξε ανεπιτυχής. Ιταλοί γαρ.

Εις τας 8 μ.μ. ακριβώς, ο πλοίαρχος έλαβε σήμα να εξέλθη του λιμένος και να ενωθεί με την νηοπομπή ήτις διαφαίνεται έξω του λιμένος. Και εδώ άρχεται πλέον ο ανηλεής βομβαρδισμός από τα γερμανικά στούκας, με κύριο στόχο την ναρκοσυλλέκτιδα. Αληθής αεροναυμαχία. Ο Θεός βοηθά το δίκαιο. Οι Γερμανοί έχασαν αρκετά στούκας. Ο Σκατζένος, πλοίαρχος της σκούνας, με τα δύο της βαρέα αντιαεροπορικά

πολυβόλα παίρνει το μεριδίό του με μια ταυτόχρονο κατάρριψη δύο στούκας. Οι Γερμανοί αποχωρούν. Όμως προσωρινός. Ο κύριος στόχος είναι ο χρυσός.

Η Τετάρτη μας βοίσκει εις τον λιμένα της Σούδας. Δεν ακολουθήσαμε την νηοπομπή. Παραπλάνησις πραγματική δια τους Γερμανούς. Ολόκληρος η ημέρα της Τετάρτης πέρασε με την σημαία του συναγερμού διαπεπταμένη. Ουδεμία επαφή με την στεριά. Νησιτικοί, ακόμη και χωρίς γαλέττα. Ούτε ένα πορτοκάλι. Ώρα 5 μ.μ.

Εμφανίζεται εις τον προλιμένα της Σούδας το καταδρομικό "Διδώ", το ιστορικό αυτό καταδρομικό, εισέρχεται εις τον λιμένα, δίδει σήμα εις την σκούνα μας να πλευρίσουμε και αμέσως ο πλοίαρχος του καταδρομικού μας παρακαλεί όπως επιβιβασθούμε τούτου, λέγοντάς μας ότι την ευθύνη από εκείνη τη στιγμή την αναλαμβάνει ο ίδιος.

Ναύται μεταφέρουν όλες τις βαλίτσες μας (υπηρεσιακές και προσωπικές). Αμέσως μας παραχωρούν και μια καμπίνα αξιωματικού. Εν τω μεταξύ, είχε αρχίσει και η μεταφόρτωσης των κιβωτίων με τον χρυσό. Όμως, δεν είχαν μεταφορτωθεί πλέον των 30 κιβωτίων δίδεται το σήμα του συναγερμού και εντός ολίγου αρχίζει η αεροναυμαχία τορπιλλοπλάνων και καταδρομικών.

Η τάξις με το σήμα ήτο κάτι το αξιοθαύμαστο, ήτο αληθώς ωρολογιακή. Εν τη σπουδή των όμως οι ναύται να ευρεθούν εις τας θέσεις των, επέταξαν επί του καταστρώματος 3 κιβώτια, άτινα ατυχώς έσπασαν και ούτω διεσκορπίσθη το περιεχόμενον εις λίρας.

Μετά την λήξιν της αεροναυμαχίας, το αποτέλεσμα της οποίας υπήρξε και δια τρίτη φορά ανεπιτυχές δια τους γερμανο-ιταλούς, επανήρχισε η μεταφόρτωσης και συνεπληρώθη περί την 8ην βραδυνήν. Επίσης εγένετο και η περισυλλογή των διασκορπισθεισών λιρών, αίτινες καταμετρηθείσαι ευρέθησαν εντάξει, πλην μιας αφαιρεθείσης ως μασκώτ του πολεμικού.

Η μανία των Γερμανών να καταβυθίσουν τον χρυσόν ήτο έκδηλος. Το οργανωθέν δραματικόν κυνηγητόν ανά ώραν των στούκας εναντίον του καταδρομικού ήτο απολύτως μελετημένο, αλλά δυστυχώς δι' αυτούς, ευ-

τυχώς δια την Ελλάδα, τελείως αποτυχημένο. Η προσπάθειά των εσταμάτησε όταν το καταδρομικό εισήλθε εις τα χωρικά ύδατα της Αλεξανδρείας, όπου κι έφτασε περί την 2αν πρωινήν της Παρασκευής.

Εκεί μας ανέμενε ο υποδιοικητής της Τράπεζας αείμνηστος Γεώργιος Μαντζαβίνος, υπό την εποπτεία του οποίου και με τη βοήθεια των αγγλικών στρατιωτικών αρχών ο χρυσός μετεφέρθη και ετοποθετήθη εις τα θησαυροφυλάκια της Bank of Egypt. Η εξ Αιγύπτου μεταφορά του χρυσού εγένετο μετά την απόφαση εγκαταστάσεως της ελληνικής κυβερνήσεως εις Λονδίνον. Πλείστοι όσαι δυσκολίαι παρενεβλήθησαν εκ μέρους της αιγυπτιακής κυβερνήσεως δια την παραχώρησιν της αδείας της μεταφοράς, αι δυσκολίαι όμως αύται ήρθονσαν τη επεμβάσει των αγγλικών αρχών, αίτινες και παρεχώρησαν τα μέσα της μεταφοράς του εις το Σουέζ και εκείθεν δια παροπλισμένου πλοίου εις την ...*(λέξη δυσανάγνωστη στο κείμενο)* της Ν. Αφρικής. Δι' ειδικής αποστολής, τη βοήθεια των κυβερνητικών αρχών της Ν. Αφρικής, μετεφέρθη εις την πρωτεύουσα Πραιτώρια και ετοποθετήθη εις τα θησαυροφυλάκια της Κεντρικής Τραπεζης. Υπεύθυνος συνοδός τη φορά αυτή ήτο ο αείμνηστος Αριστείδης Λαζαρίδης.

Αύτη είναι η αυθεντική διήγησις σχετικώς με την φυγάδευσιν του χρυσού της Τραπεζης της Ελλάδος, δια να μην περιέλθει εις την κατοχήν των Γερμανών.

Εν κατακλείδει δεν πρέπει να μην μνημονευθεί ότι ο υπό γερμανικήν κατοχήν Ελληνικός Ραδιοφωνικός Σταθμός μετέδιδε δια της φωνής Έλληνος εκφωνητού συναδέλφου μου (τί κατάπτωσις) τα εξής:

"Ο Εβραίος υπάλληλος της Τραπεζης της Ελλάδος Μίνως Λεβής, κλέψας τον χρυσόν του ελληνικού λαού, εδραπέτευσεν εις το εξωτερικόν".

Τί ανόητος και γελοίος ισχυρισμός, αλλά και τί προδοσία και αντισημιτισμός. Ο συνάδελφος αυτός ήτο εκ των πρώτων που έσπευσαν να μου σφίξουν το χέρι κατά την επιστροφή μου.

Έτσι ποταπά εχαρακτηρίσθη μία πατριωτική πράξις διασώσεως του πολυτίμου χρυσού, τόσον απαραίτητου κατά τα πρώτα σκληρά οικονομικά χρόνια μετά την απελευθέρωσιν μας.

Μ. Λεβής

1941: Εβραίοι και Χριστιανοί συμπολεμιστές. Μπροστά αριστερά ο ομόθηρσος Μωϋσής Πολίτης

Η ομηρία των πέντε αντιστρατήγων

(Η εξολόθρευση του εβραϊκού λαού)

Του αντιστρατήγου ΚΩΝ. Θ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Απ' αυτή τη στιγμή, η ιστορία της καταστροφής των Εβραίων της Θεσσαλονίκης συγχέεται με την ιστορία όλης της Ισραηλιτικής οικογένειας που εξούσε στην Ευρώπη. Κάθε Εβραίος, εισερχόμενος στο στρατόπεδο του θανάτου, παύει να είναι Γάλλος, Γερμανός, Ιταλός, Έλλην, Πολωνός κ.λπ., για να είναι ειδικά πλέον μόνον Εβραίος. Ο Ναζισμός δεν εννοεί να κάνει διάκριση μεταξύ των Εβραίων των διαφόρων εθνικοτήτων. Όλοι πρέπει να υποστούν την ίδια μοίρα, δηλ. να φονευθούν στην άφιξή τους ή να φονευθούν αφού μαρτυρήσουν με χίλιους τρόπους.

Στην κάθοδο από το τρένο, είδαμε να κατευθύνονται προς το σταθμό άνδρες και νέες εύρωστες γυναίκες. Η μοίρα των άλλων μας ήτο άγνωστος ακόμα. Στην έξοδο του λουτρού μας οδηγούν σε μια κατασκευή από τούβλα 75 περίπου μέτρων μήκους και 2 ύψους. Εκεί πρέπει να κοιμηθούμε, σε οπές μολυσμένες ανά 7 σε κάθε οπή. Αυτές οι οπές, ή μπου, όπως τις λένε, έχουν μήκος 2 μέτρα και ύψος 75 εκατοστών. Από τότε που θα δοθεί η διαταγή να γείρουμε, πρέπει να χωθούμε στη μπου βιαστικά. Οι ραβδισμοί πέφτουν βροχή. Του φίλου μου δικηγόρου Σέμπτοβ Αλαούφ έσπασαν το ένα πόδι με μια μπαστούνια. Πέθανε σε λίγες μέρες από μόλυνση. Μόλις μπορούμε στις τρύπες, καταβροχθιζόμαστε από στρατιές ψύλλων, που μας εμποδίζουν να κλείσουμε τα μάτια μας τη νύκτα.

Την επομένη στις 4 το πρωί σημαίνει έγερσις. Πρέπει να βαστήξουμε ως το μεσημέρι με ένα φλιτζάνι καφέ, που δεν έχει από τον καφέ παρά μόνο το όνομα. Το μεσημέρι μια λίτρα σούπα, νερό με λάχανο, ή καμιά φορά μία ή δύο πατάτες, και το βράδυ 300 γραμμάρια ψωμί με πολύ λίγο

τυρί ή λουκάνικα. Δεν υπάρχει πόσιμο νερό στο Μπιρκενάου.

Αυτές είναι οι συνθήκες ύπνου και τροφής εις το στρατόπεδο του θανάτου. Οι συνθήκες εργασίας είναι χειρότερες. Έγερσις 4 το πρωί. Συγκέντρωσις για την αναχώρηση στην δουλειά στις 5.30. Ξεκίνημα για 5ωρο εργασία χωρίς ανάπαυση έως το μεσημέρι. Ξαναρχίνισμα στη 1 έως τις 5. Στις 6 προσκλητήριο έως τις 7. Στις 8 ξάπλωμα. Η εργασία ήταν από τις πιο σκληρές παντός είδους. Σπάσιμο σκύρων, ξεφόρτωμα αμαξοστοιχιών, σπρώξιμο φορτωμένων κάρων κ.λπ.

Κάθε δουλειά, ακόμα κι η πιο σκληρή, έπρεπε να γίνεται με ρυθμό επιταχυνόμενο υπό τα όμματα των ΚΑΠΟ ή αυτοπροσώπως των Ες Ες. Η λέξις "γρήγορα" αντηχούσε απ' το πρωί ως το βράδυ. Αλλοίμονο στους δυστυχείς, που μη αντέχοντας άλλο θα σταματούσαν ένα δευτερόλεπτο. Το μπαστούνι έπεφτε χωρίς να αστοχήσει στα πονεμένα τους μέλη, στην κυρτωμένη ραχοκοκκαλιά τους, στο κεφάλι τους. Το αίμα έτρεχε από παντού. Αν το θύμα είχε το δυστύχημα να πέσει, ο θάνατος ήταν γι' αυτό σχεδόν βέβαιος. Ο ΚΑΠΟ ορμούσε, κλωτσούσε τον λιπόθυμο στην κοιλιά ή του έσπαζε το λαιμό κάτω απ' τα τακούνια της μπότας του.

Ευνόητο ότι μ' αυτό τον τρόπο δεν μπορεί κανείς να βαστάξει πολύ. Από τη θέση μου στην ορχήστρα, διότι υπήρχε μια μεγάλη ορχήστρα στο Μπιρκενάου, της οποίας ήμουν μέλος ως φλαουτίστας, έβλεπα να ξαναφέρονται όλα τα βράδια, κατά την επιστροφή των ομάδων, τα σώματα συντρόφων μου και φίλων, που πέθαιναν κατά την εργασία.

Αλλά το Μπιρκενάου δεν ήταν παρά ένα στρατόπεδο διακομιδής για τους εργάτες. Από το Μπιρκενάου, οι Θεσσαλονικείς, οι προορισμένοι για εργασία, διηθύνοντο προς τα άλλα στρατόπεδα, της Πολωνίας ή της Γερμανίας. Μεγάλος αριθμός Θεσσαλονικέων επέθαναν ή εφονεύθησαν εις το στρατόπεδον του Λούμπλιν, του Άουσβιτς, της Μπούνα, του Γιαβόσνα και ιδίως της Βαρσοβίας.

Μία ομάδα από 502 Εβραίους, που εστάλησαν στην Βαρσοβία για να κατεδαφίσουν την πόλη, συνίστατο κατά τα 3/4 από Θεσσαλονικείς αποσπασθέντες από την τελευταία συνοδεία που ανεχώρησε απ' τη Θεσσαλονίκη. Αποτελείτο από Εβραίους εργάτες που είχαν χρησιμοποιηθεί ακόμη και στην Ελλάδα σε υποχρεωτικές εργασίες πολύ σκληρές. Η μεγίστη πλειονότης της ομάδος που εστάλη στην Βαρσοβία, εκάθησαν από εξανθηματικό τύφο. Οι επιζήσαντες διεσκορπίστησαν σε διάφορα στρατοπεδα της Γερμανίας και της Τσεχοσλοβακίας.

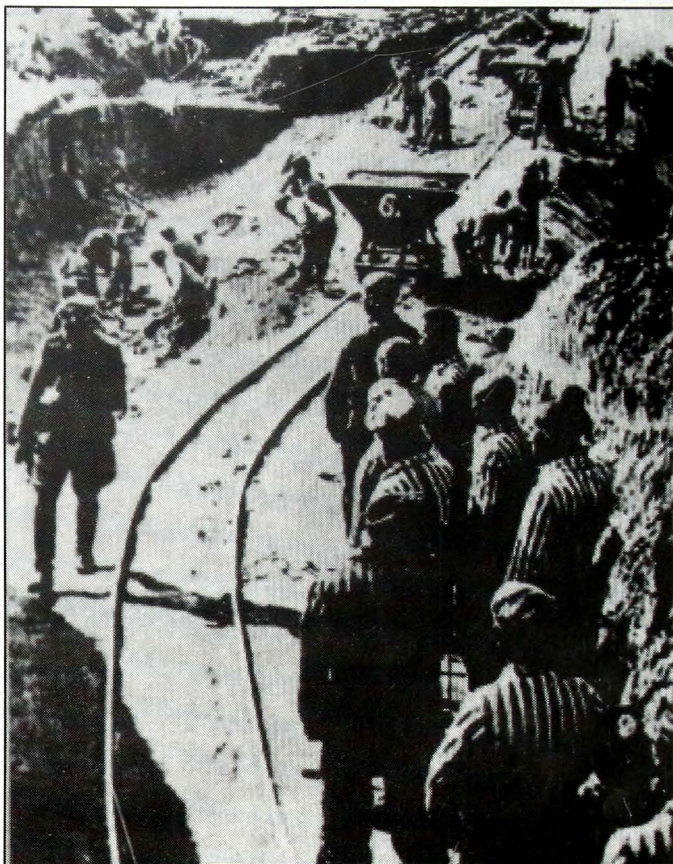
Κρεματορία και αίθουσες αερίων Διαλογές και επιλογές

Προτού χαράξω αυτές τις γραμμές, διαστάζω και ευρίσκομαι σε αμηχανία. Αυτό που είδα με τα δικά μου μάτια, τόσο μοιάζει σαν παράκρουσις, ώστε διερωτώμαι μην υπήρξα θύμα ενός τρομερού εφιάλτη. Αλλά βλέποντας γύρω μου, όταν είμαι ο μόνος επιζών οικογενείας τριακονταμελούς, όταν δεν συναντώ πια στην Θεσσαλονίκη παρά μια χούφτα Εβραίων εις την θέσιν των 50.000 ομοθηρήσκων της παλαιάς εποχής, είμαι υποχρεωμένος να υποταχθώ στην πραγματικότητα.

Το πρώτο πράγμα που προσέλκυε την προσοχή των ερχομένων στο Μπιρκενάου, ήταν η απίθανος μάζα των τεσσάρων κτιρίων που περιέβαλλαν το στρατόπεδο. Τα κτίρια έφεραν καπνοδόχους τεραστίας, που εξεφεύγοντο φλόγες και καπνοί κατά τη διάσκηια των 24 ωρών του ημερονυκτίου. Ήταν οι 4 αποτεφρωτικά κάμιννοι. Προορισμός των η εκμηδένισις του εβραϊκού λαού και αργότερα όλων των λαών της Ευρώπης.

Τα 4 κρεματορία περιελάμβαναν κλιβάνους διηρημένους εις δύο ομάδας από 6, στηριζομένους εις τα νώτα των ανά τρεις μεταξύ τους. Κάθε κλιβανός ημπορούσε να αποτεφρώσει συγχρόνως το σώμα ενός ανδρός, μιας γυναίκας και ενός παιδιού. Γενικώς, τα θύματα δεν παρεδίδοντο εις την πυράν ζωντανά. Εκτός σπανίων εξαιρέσεων και όταν η εργασία δεν επείγεν υπερβολικά, υπεβάλλοντο προηγουμένως εις ασφυξίαν σε θαλάμους αερίων προτού σταλούν στους κλιβάνους. Τα κρεματορία εργάζοντο ημέρα και νύκτα. Τη νύκτα οι 4 καπνοδόχοι εξετόξευαν φλόγες και εφώτιζαν το στρατόπεδον με υπέρυθρον ανταύγεια. Μια μυρωδιά από κρέας ψηνόμενον εοκορπίζετο συνεχώς στον αέρα και σ' έκαψε στον λαϊμό.

Θάλαμοι αερίων και κρεματορία, ιδού το κύριο στοιχείον των τρομακτικών αυτών εργοστασίων του θανάτου, όπου ο Γερμανός εξόντωνε τον εβραϊκό λαό. Σε θαλάμους αερίων και στα κρεματορία του Μπιρκενάου

Καταναγκαστικά έργα σε ναζιστικό στρατόπεδο

υπέστησαν ασφυξίαν και εκάθησαν σχεδόν το σύνολο του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης.

Εβδομήντα πέντε έως ενενήντα τοις εκατόν της ανθρώπινης αγέλης όλων των μεταφορών εκ Θεσσαλονίκης οδηγήθησαν κατ' ευθείαν από την αμαξοστοιχίαν εις τους θαλάμους αερίων. Δηλαδή σε λιγότερο από τρεις μήνες μετά την πρώτην εφαρμογήν των φυλετικών νόμων εις την Θεσσαλονίκην, ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλεως αυτής δεν υφίστατο πλέον. Η μοίρα εκείνων που εισήλθαν εις τα στρατόπεδα δεν ήταν καθόλου αξιοζήλευτος. Εάν ο θάνατος δεν τους έπαιρνε αρκετά γρήγορα κατά επιθυμίαν των Γερμανών, επενέβαινε η επιλογή.

Επιλογή, αυτή η λέξις εκφράζει, όπως θα ιδούμε, το πλέον βάρβαρο πράγμα, που θα μπορούσε να συλλάβει ανθρώπινος εγκέφαλος.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1943, καθώς εγυρίζαμε από την εργασία, ήρθε μια διαταγή συγκεντρώσεως όλων των Εβραίων. Η διαταγή μας φοβίζει, δεν προβλέπομε τίποτε το καλό, αλλά πολύ απέχουμε να φαντασθούμε το τρομερό δράμα που προετοιμάζεται. Κάθε ένας μπροστά στο δικό του μπλοκ πρέπει να απογυμνωθεί εντελώς. Ο δόκτωρ Τίλλαν των Ες Ες, συνοδευόμενος από τον διευθυντή του στρατοπέδου Σβαρτς Χούμπες, μας επιθεωρεί. Ένας φυλακισμένος, κρατώντας τετραδίο στα χέρια,

Μεταφορά Εβραίων στο Άουσβιτς

ακολουθεί τον γιατρό και σημειώνει βαθμίδον τους αριθμούς των φυλακισμένων που υποδεικνύει ο δόκτωρ. Έπειτα όλοι γυρίζουμε στο μπλοκ χωρίς να 'χουμε καταλάβει καλά τι έγινε. Κατά τα μεσάνυχτα, καθώς κοιμώμεθα, σημαίνουν γενικό συναγεριμό. Όλοι που τ' όνομά τους εσημειώθη το βράδυ, πρέπει illico et presto να εγκαταλείψουν το μπλοκ το δικό τους και να συναθροισθούν στο μπλοκ 29. Δεν υποψιάζονται ακόμη οι δυστυχείς πως ζουν την τελευταία τους νύκτα. Την επομένη, σε φάλαγγα ανά 5, περιστοιχίζόμενοι από αστυνομικούς σκύλους και από Ες - Ες οπλισμένους με πολυβόλα, ενώ παίζει η ορχήστρα, τρεις χιλιάδες αθώοι προσφέρονται ολοκαύτωμα στον Ναζιστικό Μολώχ. Μεταξύ των θυμάτων αριθμούνται 300 Θεσσαλονικείς, εκ των οποίων ο Ισαάκ Λεών, ο Σάμπι Πελόσωφ, που τους αναφέρει κατά τυχαίαν ανάμνησιν.

Από τις 3 Σεπτεμβρίου, οι επιλογές δια τα κρεματορία παίρνουν ρυθμόν συνεχώς επιταχυνόμενον. Λαμβάνουν χώραν εναλλάξ σε μας και σε γυναίκες. Η μικρή μου Λελιάνα, 16 χρονών, προαισθάνεται πως θα περιληφθεί σε μίαν επιλογή. Κατά τας αρχάς του Οκτωβρίου, μου στέλνει απελπισμένο μήνυμα: "Μικρέ μου, αγαπημένε μπαμπά, μου γράφει. Φοβάμαι πως δεν θα σε ξαναδώ. Φοβάμαι πως δεν θα ξαναδώ τη μαμά. Στείλε μου την ευλογία σου".

Στις 28 Οκτωβρίου, ενώ έπαιζα στην ορχήστρα, μια βροδυά παγωμένη και βροχερή, βλέπουμε να περνάει μεγάλος αριθμός από καμιόνια υπερπλήρη από κορίτσια, χωρίς άλλο φόρεμα παρά ένα απλό πουνκάμισο. Είχε γί-

νει μεγάλη επιλογή στο στρατόπεδο των γυναικών τρεις μέρες πρωτύτερα. Τα κορίτσια είχαν εγκλεισθεί σ' ένα μπλοκ στερούμενα τροφής και ακόμη και νερού. Έπειτα απ' αυτές τις τρεις ημέρες πόνου φυσικού και ηθικού, που μπορεί κανείς να φαντασθεί, αυτό το αξιοδάκρυτο ποιμνίο εστάλη τέλος στο θάλαμο των αερίων. Ήσαν 2.500 τον αριθμόν. Την επομένην εδέησε να μάθω ότι το φτωχό μου παιδί, η αγαπητή μου Λελιάνα, ευρίσκετο μεταξύ αυτών. Ακόμα δεν μπορώ να σκεφθώ χωρίς να ανατριχιάσω την ψυχική κατάσταση της Λελιάνας μου, σαρκός εκ της σαρκός μου, που πήγαινε στο θάνατο βλέποντας από μακριά τον πατέρα της να παίζει μουσική. Στην ίδια επιλογή περιελαμβάνοντο δύο κόρες της αδελφής μου. Οκτακόσια παιδιά της Θεσσαλονίκης εκάησαν την ίδια καταραμένη ημέρα. Κάθε χριστιανική ή εβραϊκή εορτή έδιδεν ευκαιρία μιας επιλογής στο δικό μας στρατόπεδο. Εκτός της επιλογής της 3 Σεπτεμβρίου, που νομίζω ότι ανταποκρίνεται σε μια εβραϊκή εορτή, έγινε άλλη μία τα Χριστούγεννα, μία την Πρωτοχρονιά και τέλος, μία στις 3 Φεβρουαρίου του 1944.

Στην επιλογή της 3 Φεβρουαρίου ήταν η σειρά μου να ιδώ τον αριθμό μου γραμμένο στον κατάλογο εκείνων που επρόκειτο να καούν. Με έσωσε μια ξαφνική έμπνευσις. Άρχισα να φωνάζω: "είμαι γιατρός". Η απάντησις υπήρξεν άμεσος. "Γιατρούς χρειαζόμεθα ακόμη". Προς στιγμήν έσωσα τη ζωή μου. Κάθε εβδομάδα, όλοι επί του μπλοκ είχαν δικαίωμα και υποχρέωση να διενεργούν μίαν επιλογή στα δικά τους μπλοκ και να στέλνουν στους κλιβάνους όποιον ήθελαν. Έτσι, κατά το τέ-

λος του Φεβρουαρίου του 1944 δεν έμεινε πλέον σ' όλο το στρατόπεδο του θανάτου του Μπιρκενάου μια εικοσαριά από τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Τέτοια είναι η αξιοθρήνητη ιστορία της εξοντώσεως ενός ολόκληρου πληθυσμού. Τέτοια είναι επίσης η φρικώδης ιστορία του εκμηδενισμού όλων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Χρωστώ στην ιστορία να διηγηθώ μερικά θλιβερά γεγονότα του Μπιρκενάου, των οποίων ήρωες υπήρξαν Έλληνες Εβραίοι και ιδιαίτερος Θεσσαλονικείς. Κουρασμένο να υποφέρει, μη μπορώντας να αντέχει στην πείνα, στο κρύο, στα κτυπήματα, στους πόνους, ένα παιδί 18 χρόνων γνωστό μου, προσφέρεται εθελοντικά για την αποτέφρωση. Αποφασιστικά ανακατεύεται μεταξύ των επιλεγέντων, γλυστράει μεταξύ τους για να δώσει τέλος στη ζωή του. Κανείς δεν ετόλμησε να τον αποτρέψει. Ευρίσκαμε σχεδόν λογική την επιθυμία αυτή του θανάτου. Κι έτσι ετελείωσε αυτό το παιδί τη ζωή του καταδίκου. Ήταν ο γιός του Οβάντια Λεών, οδοντίατρου της Θεσσαλονίκης. Ο Αλβέρτος Μπενβενίστε, κατά την άφιξη μιας συνοδείας απ' την Ελλάδα, άρχισε να φωνάζει με κίνδυνο της ζωής του: "Νέες μητέρες, αφήστε τα παιδιά που συνοδεύετε στα χέρια των γριών που είναι κοντά σας, γιατί θα τα εμπιστευθούν στον Ερυθρό Σταυρό". Χάρis σ' αυτό το ευσεβές ψεύδος, όταν οι νέες μητέρες επέρασαν μπροστά απ' τον αξιωματικό της επιλογής, εξεληφθησαν ως κορίτσια και εστάλησαν στο στρατόπεδο. Πολλές γυναίκες απ' τη Θεσσαλονίκη χρωστούν τη ζωή τους σ' αυτόν τον ήρωα, που κι αυτός χάθηκε.

Και ιδού, τέλος, το μεγάλο κατόρθωμα ηρωισμού των Ελλήνων Εβραίων. Έγινε κατά την επανάσταση που εξερχόγρη στα κρεματόρια. Ανάμεσα απ' τις 1.200 ομάδες του Ειδικού Κομάντο που εκτελούσε την πένθημη εργασία των αερίων και της αποτεφροποίησης, βρίσκονταν 300 Έλληνες Εβραίοι και ανάμεσά τους ένας Ερέρα, παλαιός αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, από τη Λάρισα. Μέσα σ' ένα καμión γεμάτο κόκκαλα ασβεστούχα, που επρόκειτο να πεταχτούν στον Βιστούλα, βρίσκονταν συγκεντρωμένοι μια μέρα ο οδηγός αυτοκινήτου, δύο επόπτες Ναζί, 5 φυλακισμένοι και ο Ερέρα. Όταν έφθασαν στην όχθη του ποταμού, ο Ερέρα προτείνει στους συντρόφους του να σκοτώσουν τους δύο επόπτες Ναζί και να φύγουν. Οι φυλακισμένοι δεν έχουν το θάρρος και αρνούνται. Ο Ερέρα αποφασίζει να δράσει μόνος. Χωρίς να διστάσει, με ένα πύπλημα της αξίνης σπάει το κρανίο του ενός, πιάνει τον δεύτερο με τα χέρια του και τον κρημνίζει στο ποτάμι. Ύστερα πέρφει κι αυτός στον Βιστούλα και τον περνά κολυμπώντας. Πληγωμένος στην πάλι, εξαντλημένος και σκελετώδης καθώς ήτανε, δεν μπορεί, αλλοίμονο, να απομακρυνθεί κι έγινε ευκόλη λεία. Την επομένη, πραγματικά, Ες Ες και αστυνομικά σκυλιά έφευγαν για να τον συλλάβουν. Τέλος τον ανακάλυσαν. Ο Ερέρα υπεράσπισε τον εαυτό του ακόμα, αν και ήταν άοπλος. Αλλά εξαντλημένος από την κούραση και την πείνα υπέκυψε. Το πτώμα του εξετέθη για να χρησιμεύσει ως παράδειγμα.

Ο σπόρος της στάσεως είχε πέσει και το έδαφος ήταν πρόσφορο, δεν θα αργούσε να γίνει.

Στο Ειδικό Κομάντο μια επιλογή γίνεται και 187 ομάδες σκοτώνονται με προδοσία. Μεταξύ τους βρίσκεται ο Γιομτόβ Γιακοέλ απ' τη Θεσσαλονίκη. Η ιδέα της επανάστασως ριζώνει ανάμεσα στους επιζώντες και αποκοινοποιούνται. Κατά τα μέσα Σεπτεμβρίου του 1944, το προσωπικό του κρεματορίου ξεσηκώνεται μέσα στην εργασία του. Η δράση αρχίζει από τη δολοφονία του Γερμανού ΚΑΠΟ, που ρίχνεται ολοζώντανος στο φούρνο. Ο σκοπός επίσης σκοτώνεται και οι φούρνοι ανατινάσσονται με δυναμίτιδα. Από το κρε-

ματόριο 3 η στάση απλώνεται και σ' άλλα τρία.

Το προσωπικό του κρεματορίου επιχειρεί έξοδο, αλλά αναγκάζεται να υποχωρήσει μπροστά στο σώμα που έφθασε αμέσως. Τραγουδώντας τον Ελληνικό Εθνικό Ύμνο, 300 Έλληνες Εβραίοι θάφτηκαν μόνοι τους κάτω απ' τα ερείπια του κρεματορίου τους. Η στάσις είχε κρατήσει όλο το απόγευμα. Όλοι οι αστυνομικοί είχαν κατακρεουργηθεί. Την επομένη, τα τρία κρεματόρια εφοδιάσθηκαν με καινούργιο προσωπικό. Σαράντα οκτώ ώρες υστερότερα, οι τρομερές καμινάδες βγάζουν πάλι τις τραγικές φλόγες τους.

Τα πτώματα των ηρώων καίγονται με τη σειρά τους.

Δύο λόγια ακόμα για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, που άφησαν γρήγορα το στρατόπεδο του θανάτου για να εργασθούν μακριά. Στο Λούμπλιν, όπου διευθύνθηκαν εκείνοι που είχαν στη ζωή τους προσβολές ελνοσσίας, σκοτώθηκαν με το πολυβόλο κατά την εκκένωση του στρατοπέδου. Στο Άουσβιτς άνδρες και γυναίκες χρησιμοποιούνται κατά το πλείστον ως πειραματόζωα, για τις πιο βάρβαρες ιατρικές έρευνες, στις οποίες η πλειονότητα υποκύπτει. Οι περισσότεροι των επιζώντων έχουν μείνει ανάπηροι για το υπόλοιπο των ημερών των. Αυτές οι τερατώδεις έρευνες διευθύνονταν μεταξύ άλλων από τον καθηγητή Ντίτριχ. Στη Βαρσοβία, ο εξανθηματικός τύφος ανέλαβε να εκτελέσει την πένθημη εργασία της εξολοθρέσεως.

Κατά τους τρεις τελευταίους μήνες του πολέμου είναι δυνατόν να είμεθα ακόμη εν ζωή 3 - 4 χιλιάδες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης.

Αλλά στα διάφορα στρατόπεδα της Γερμανίας εσυρθήκαμε από τον γερμανικό στρατό που υποχωρούσε. Η πείνα και οι αρρώστιες έπεσαν στα σκελετώδη σώματά μας. Κατά εκατοντάδες πέθαναν οι δυστυχείς Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, καχεκτικοί και σκελετωμένοι από τις δύο στρατίες των στρατοπέδων συγκεντρώσεως. Το μυθραλιοβόλο εθέρισε επίσης και άλλες εκατοντάδες ανθρωπίνων υπάρξεων, όταν άρχισε η μεγάλη πανωλεθρία των ναζιστικών δυνάμεων. Ο δυστυχής μου συνάδελφος και φίλος, ο ιατρός Ισαάκ Κοέν, έπεσε μαζί με πολλούς δικούς μας κάτω απ' το μυθραλιοβόλο.

Και δεν είμαστε παρά μόλις χίλιοι Εβραίοι Θεσσαλονικείς, για να απαντήσωμε στο προσκλητήριο της νίκης. Χίλιοι μόνον, ύστερα απ' την απελευθέρωση, είπαμε να είμαστε απλά νοίμερα, για να ξαναγίνουμε άνθρωποι. Μερικές εκατοντάδες μπορούσαμε να ξαναπάροουμε το δρομο της επιστροφής. Αποτελούμε ένα απλό δειγματολόγιο των παλαιών Θεσσαλονικιώτικων οικογενειών και μαζί με τους διαφυγόντες που έμειναν στην Ελλάδα, στους δρόμους, στις καλύβες, χαμένοι στα χωράφια, χωρίς οικογένεια, χωρίς δεσμούς, χωρίς εστία, είμαστε ό,τι απόμεινε από τη λαμπρή Εβραϊκή Κοινότητα.

Η Γερμανία έχασε τον πόλεμο, αλλά κέρδισε μια καταπληκτική νίκη κατά των Ισραηλιτών και ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης δεν υπάχει πια.

Dr. A. Menache

1. Η εξιστόρησης των αφορώντων την ομηρίαν μας εγένετο βάσει συντόμου ημερολογίου, το οποίον ετήρουν κατ' αυτήν και μετά μεγίστης προφυλάξεως, καθ' όσον ανστηρως απαγορεύετο η τήρησης ημερολογίου, καθώς και οιασδήποτε άλλης σημειώσεως.

(Από το ομώνυμο βιβλίο του που κυκλοφόρησε στην Αθήνα το 1948 Gennadeion. Ο υπότιτλος είναι "Η εξολόθρευσις του εβραϊκού λαού", σελ. 264 - 269).

Η πολιτική της Βουλγαρίας έναντι των Εβραίων στην κατεχόμενη Μακεδονία (1941 - 1944)

Από 25 - 29 Απριλίου 1984 συνήλθε στην Αθήνα το Α' Διεθνές Συνέδριο Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, με θέμα: "Η Ελλάδα 1936 - 1944 Δικτατορία - Κατοχή - Αντίσταση". Το Συνέδριο αυτό διοργανώθηκε από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και ήτο υπό την αιγίδα του υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών.

Κατά τη Συνεδρία 9, με θέμα **"Η Ελλάδα και οι γείτονές της"** (πρόεδρος κ. Γιάννης Γιαννουλόπουλος), ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Κολωνίας (Γερμανία) κ. Hans Joachim Horpe έκανε ανακοίνωση, με θέμα: "Γερμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα: οι σχέσεις τους 1941 - 1944 και η πολιτική της Βουλγαρίας στην κατεχόμενη Ανατολική Μακεδονία - Θράκη".

Στην ανακοίνωσή του αυτή, ο καθηγητής κ. Horpe και σε ιδιαίτερο κεφάλαιο "Η πολιτική έναντι των Εβραίων", αναφέρει τα ακόλουθα πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία για τις διώξεις των Εβραίων στις περιοχές αυτές.

Μ.Κ. Κωνσταντίνης

Η πολιτική έναντι των Εβραίων¹

Το πόσο διέφερε η πολιτική των Βουλγάρων στις κατεχόμενες περιοχές από την κατά τα άλλα μετριοπαθή πολιτική που εφαρμόστηκε στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, μπορεί να διαπιστωθεί αν εξετάσει κανείς την πολιτική έναντι των Εβραίων στα κατεχόμενα εδάφη.

Η βουλγαρική κυβέρνηση, το καλοκαίρι του 1940, θέσπισε εναντίον των Εβραίων μέτρα που δεν υπήρξαν ιδιαίτερα δημοφιλή στην ίδια τη Βουλγαρία, "επειδή ο πληθυσμός της δεν είχε σαφή αντίληψη περί ρατσισμού". Ο Βούλγαρος υπουργός Εσωτερικών υπέβαλε μετά από γερμανικές πιέσεις, στις 7 Οκτωβρίου 1940,

στο Υπουργικό Συμβούλιο, σχέδιο "νόμου για την υπεράσπιση του έθνους", το οποίο προέβλεπε την επιβολή περιορισμών στους Εβραίους. Αντίθετα προς τους αντίστοιχους γερμανικούς νόμους, το σχέδιο λάβανε

υπ' όψη περισσότερο θρησκευτικά κριτήρια, παρά φυλετικά ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας Εβραίος, δίνοντας έτσι σε ορισμένους τη δυνατότητα να αποφύγουν τις διώξεις αν ασπάζονταν εσπυσμένα το χριστιανισμό. Το κοινοβούλιο και ο βασιλιάς δεν επέδειξαν ιδιαίτερη σπουδή όσον αφορά την εφαρμογή του νόμου. Ο βασιλιάς μάλιστα τον υπέγραψε περίπου στο τέλος Ιανουαρίου 1941, όταν η προσχώρηση της Βουλγαρίας στον Άξονα είχε πλέον γίνει αναπόφευκτη. Οι βουλγαρικές αρχές πάντως δεν τον εφάρμοσαν με ιδιαίτερο ζήλο, ακόμη και μετά την επίσημη έναρξη της ισχύος του. Τον Οκτώβριο του 1941 επιβλήθηκαν κάποιοι περιορισμοί ως προς την άσκηση ορισμέ-

Αλβανία 1940: μπροστά δεξιά ο Μπέντζαμιν Κοέν

νων επαγγελματικών δραστηριοτήτων εκ μέρους των Εβραίων. Συγκεκριμένα, τους απαγορεύτηκε να αναπτύξουν δραστηριότητες στο εμπόριο και τη βιομηχανία. Αυτοί οι περιορισμοί, καθώς και άλλες απαγορεύσεις, επεκτάθηκαν και στους Εβραίους που ζούσαν στα "νέα εδάφη" από το καλοκαίρι του 1941.

Μετά τη διαβόητη "συνδιάσκεψη του Βάνζεε", στις 20.1.1942, όταν έγινε λόγος για την "τέλική λύση του εβραϊκού ζητήματος", η Βουλγαρία εφάρμοσε αυστηρότερους νόμους εναντίον των Εβραίων, που μεταξύ των άλλων προέβλεπαν την καταβολή υψηλών φόρων, την υποχρέωση να φορούν το άστρο του Δαυΐδ, τη διάλυση των εβραϊκών οργανώσεων, τη μετοίκηση από ορισμένες πόλεις στην ύπαιθρο. Στις 26 Αυγούστου 1942 ιδρύθηκε στη Σόφια η "Επιτροπή Εβραϊκών Υποθέσεων" (KEV), με επικεφαλής τον Αλεξάντρο Μπέλεφ. Αυτή ανέλαβε να προετοιμάσει "τη μεταφορά των Εβραίων στην ύπαιθρο ή εκτός του Βασιλείου". Στις 21 Ιανουαρίου 1943 έφθασε στη Σόφια ο Theodor Dannecker, ανώτερος αξιωματικός των Ες Ες και συ-

8.4.41: "...αφίχθεις εξ Αλβανίας εις Θεσσαλονίκην"

νάδελφος του Άντολφ Άιχμαν, για συνομιλίες με τον Μπέλεφ. Στις 22 Φεβρουαρίου συνήψαν συμφωνία "για την εκτόπιση των πρώτων 20.000 Εβραίων από τα νέα βουλγαρικά εδάφη της Θράκης και Μακεδονίας στις ανατολικές περιοχές της Γερμανίας"². Όλα έδειχναν ότι οι Εβραίοι της Μακεδονίας και της Θράκης έπρεπε να θυσιασθούν χάρι των Εβραίων της Βουλγαρίας.

Η κυβέρνηση της Σόφιας κατάφερε να αναβάλει την ενδεχόμενη εκτόπιση των Εβραίων της Βουλγαρίας, με το επιχείρημα ότι χρειαζόταν τους "Εβραίους της" για να εργασθούν σε δημόσια έργα και ιδιαίτερα σε έργα οδοποιίας. Οι Εβραίοι εγκαταστάθηκαν προσωρινά στην ύπαιθρο και συγκεντρώθηκαν σε στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων. Κατά τις κρίσιμες εβδομάδες του Μαρτίου 1943, λόγω της έντονης αντίθεσης γνωστών προσωπικοτήτων, βουλευτών, εκπροσώπων της Εκκλησίας κ.ά., αλλά και αργότερα, όταν τα γερμανικά στρατεύματα υπέστησαν σοβαρές ήττες, η βουλγαρική κυβέρνηση δεν επέτρεψε τη μεταφορά των Εβραίων της Βουλγαρίας στα στρατόπεδα θανάτου της Πολωνίας. Τον Αύγουστο του 1944, η Βουλγαρία ετοιμαζόταν ήδη να αλλάξει στρατόπεδο και να έλθει σε επαφή με τους δυτικούς συμμάχους. Τότε η Σόφια απέκτησε τα παλαιά της δικαιώματα. Η κυβέρνηση του "Πατριωτικού Μετώπου" προέβη σε πλήρη αποκατάσταση των Εβραίων τον Σεπτέμβριο. Με τον τρόπο αυτό μπόρεσαν να επιβιώσουν οι 51.000 Εβραίοι της Βουλγαρίας³.

Οι Εβραίοι που ζούσαν στις κατεχόμενες περιοχές, είχαν διαφορετική μοίρα. Το διάταγμα του Ιουνίου 1942 που τους απαγόρευε να αποκτήσουν τη βουλγαρική υπηκοότητα, είχε ήδη καταστήσει πιθανή την προοπτική των μαζικών εκτοπίσεων που πράγματι άρχισαν τον Μάρτιο του 1943. Την ίδια εποχή άρχισαν και οι εκτοπίσεις Εβραίων από τη "Μακεδονία του Βαρδάρη" και από την πρώην ελληνική Θράκη. Οι Εβραίοι της Μακεδονίας στις 11 Μαρτίου του 1943 μεταφέρθηκαν

οι περισσότεροι από τα Σκόπια, τη Βιτόλια και το Στιπ με εμπορικά τρένα στο στρατόπεδο των Σκοπίων και από εκεί, στο τέλος Μαρτίου, με τρία τρένα στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Τρεμπλίνκα στην Πολωνία. Εκεί έφθασαν συνολικά 7.144 Εβραίοι των περιοχών αυτών, από τους οποίους ουδείς επέζησε⁴.

Η εκτόπιση των Εβραίων της Θράκης⁵ άρχισε στις 4 Μαρτίου 1944, πριν προλάβουν να διαμαρτυρηθούν οι Βούλγαροι βουλευτές. Οι αντιπρόσωποι της επιτροπής (KEV) έδρασαν πανομοιότυπα σε όλες τις πόλεις της Ανατολικής Θράκης, οι οποίες είχαν σημαντικό εβραϊκό πληθυσμό: στο Διδυμότειχο, στην Αλεξανδρούπολη, στην Καβάλα, στη Δράμα, στην Ξάνθη και στις Σέρρες. Η αστυνομία στις πόλεις αυτές επέβαλε αποκλεισμό και απαγόρευση κυκλοφορίας που άρχιζε από τα μεσάνυχτα και έληγε στις επτά ή οκτώ η ώρα το πρωί. Λίγο πριν αρχίσει η επιχείρηση, στις 4 π.μ., ομάδες που αποτελούνταν από τρεις αξιωματικούς της αστυνομίας έπαιρναν οδηγίες και κατάλογο με ονόματα εβραϊκών οικογενειών, τις οποίες θα έπρεπε να συλλάβουν καθώς και τα απαραίτητα εργαλεία για να σφραγίσουν τα εβραϊκά σπίτια. Η αστυνομία έλεγε στους Εβραίους ότι η κυβέρνηση θα τους έστελνε στο εσωτερικό της Βουλγαρίας και ότι θα επέστρεφαν σύντομα στα σπίτια τους. Οι Εβραίοι οδηγούνταν με συνοδεία από τους κεντρικούς δρόμους και ο αριθμός τους μεγάλωνε σε κάθε σταυροδρόμι μέχρι να φθάσουν στον προορισμό τους, τις καπναποθήκες που χρησιμοποιούνταν ως προσωρινά στρατόπεδα. Παρέμεναν εκεί δύο ή τρεις μέρες και έπειτα μεταφέρονταν στα κέντρα διακίνησης, στη Δούπνιστα και την Γκόρνα Τζουμαγιά. Το Γενικό Προξενείο της Γερμανίας στην Καβάλα ανέφερε στη γερμανική πρεσβεία της Σόφιας τα εξής⁶:

"Η εκτόπιση των Εβραίων της περιοχής Μπελομόριε έχει ολοκληρωθεί στο μεγαλύτερο μέρος. Μερικοί από τους Εβραίους βρίσκονται καθ' οδόν προς το στρατόπεδο της Γκόρνα Τζουμαγιά με τις αποσκευές τους,

άλλοι έχουν ήδη φθάσει εκεί και έχουν εγκλεισθεί στο στρατόπεδο. Σύμφωνα με τις αναφορές που έχουμε λάβει, ως τώρα έχουν καταγραφεί συνολικά 4.500 Εβραίοι από την περιοχή της Μπελομόριε. Απ' ό,τι μπόρεσα να διαπιστώσω, η εκτόπισή τους συντελείται χωρίς ιδιαίτερες δυσχέρειες και επεισόδια. Το μόνο αξιοσημείωτο γεγονός είναι η εμφανής συμπάθεια που εξεδήλωσε ο ελληνικός πληθυσμός, ο οποίος στην Καβάλα και στην Ξάνθη, π.χ. προσέφερε στους αναχωρούντες Εβραίους δώρα και τους αποχαιρετούσε με αηδιαστικά θερμό τρόπο. Όπως αναφέρουν αξιόπιστες γερμανικές πηγές, μερικοί Βούλγαροι στη Δράμα, προφανώς επηρεασμένοι από τους κομμουνιστές, συμμετείχαν σ' αυτό το δυσάρεστο θέαμα. Οι ίδιοι οι Εβραίοι λέγεται ότι δέχθηκαν την εκτόπισή τους με εξωτερική τουλάχιστον αδιαφορία¹.

Οι αντιπρόσωποι της Επιτροπής κατάφεραν, σύμφωνα με τις εκθέσεις τους, να ολοκληρώσουν την επιχείρησή με μεγάλη αποτελεσματικότητα². Πράγματι, το σχέδιο ολοκληρώθηκε χωρίς σημαντικές αποκλίσεις. Οι επίσημες αναφορές όμως δεν δείχνουν τις τραγωδίες και τις κόκκοι που υπέστησαν οι Εβραίοι κατά τον Γολγοθά τους. Τους πήραν από τα σπίτια τους απροειδοποίητα, τους έκλεισαν σε στρατόπεδα χωρίς αρκετά τρόφιμα, νερό, εγκαταστάσεις υγιεινής και ιατρική περίθαλψη. Τους υπέβαλαν σε ταπεινωτικέςσωματικές έρευνες και τους έκλεψαν τα λίγα υπάρχοντα που η αστυνομία τους είχε επιτρέψει να πάρουν μαζί τους. Πολλοί αρρώστησαν και άλλοι πέθαναν. Μερικές γυναίκες γέννησαν. Παρατηρητές διαπίστωσαν την ύπαρξη απίστευτης αθλιότητας. Κραυγές φόβου και απελπισίας ακούγονταν από τους εκτοπισμένους, συμπεριλαμβανομένων των σωματικά αναπήρων, των αρρωστών παιδιών και των εγκύων γυναικών. Οι φύλακες και οι αξιωματικοί συχνά τους συμπεριφέρονταν σκληρά και βάνανσα και τους υπέβαλλαν σε σωματικές και ψυχολογικές ταλαιπωρίες. Από την άλλη πλευρά, κάποιοι αξιωματικοί ή ανώτερα στελέχη, που ίσως επιστρατεύθηκαν παρά τη θέλησή τους, συναισθάνονταν την αδικία και συμπεριφέρονταν με κάποια ανθρωπιά στους Εβραίους.

Στο Ντεμί Χισάρ και το Σμιτλή, όπου γινόταν η αλλαγή των σιδηροτροχιών, οι Εβραίοι μεταφέρονταν σε άλλα τρένα. Οι πρώτοι σταθμοί του ταξιδιού των Εβραίων της Θράκης προς την Πολωνία ήταν τα κέντρα διακίνησης της νοτιοδυτικής Βουλγαρίας - η Γκόρνα Τζουμαγιά και η Δούπνιστα. Συνολικά, πάνω από 2.500 Εβραίοι έφθασαν στο πρώτο στρατόπεδο και περίπου 1.500 στο δεύτερο. Φαίνεται ότι μόνον οι Εβραίοι του Διδυμότειχου και της Ξάνθης μεταφέρθηκαν στη Δούπνιστα και όλοι οι υπόλοιποι στη Γκόρνα Τζουμαγιά. Οι αρχές ανασκεύαζαν στα κέντρα διακίνησης το παραμύθι για επανεγκατάσταση στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Τώρα έλεγαν ότι η κυβέρνηση της Σόφιας είχε συνεννοηθεί με τους Βρετανούς για να αποστείλουν τους Εβραίους στην Παλαιστίνη και ότι από τα στρατόπεδα θα μεταφέρονταν σε λιμάνια της Αδριατικής και της Μαύρης Θάλασσας. Οι Εβραίοι όμως δεν τους πίστευαν. Οι κρατικοί σιδηρόδρομοι της Βουλγαρίας και η Επιτροπή Εβραϊκών Υποθέσεων

είχαν την ευθύνη για τη μεταφορά των Εβραίων από τα κέντρα διακίνησης ως τις περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Γερμανών. Οι Εβραίοι της Θράκης μεταφέρθηκαν με δύο τρένα στην παραδουνάβια πόλη Λομ. Από το Λομ οι Εβραίοι μεταφέρθηκαν, μέσω Βιέννης, στο Κάτοβιτς της Πολωνίας υπό την επιβλέψη του Dannecker. Οι Βούλγαροι αστυνομικοί εκτελούσαν χρέη φυλάκων στα τρένα αυτά, όχι μόνο κατά το βουλγαρικό τμήμα της διαδρομής σε συνεργασία με τους Γερμανούς, αλλά ως το Κάτοβιτς. Τη φρούρηση των τρένων είχαν αναλάβει ομάδες που αποτελούνταν από έναν διευθυντή της αστυνομίας, δύο ανώτερους αξιωματικούς και σαράντα κατώτερους αξιωματικούς. Η επιτροπή όρισε ομάδες από δεκατέσσερις ως τριανταδύο αστυνομικούς που θα συνόδευαν τα πλοία στο Λομ.

Στο τρένο που αναχώρησε στις 18 Μαρτίου από τη Γκόρνα Τζουμαγιά επέβαιναν 1.985 Εβραίοι. Τα τρένα της 19 Μαρτίου μετέφεραν 692 Εβραίους από τη Γκόρνα Τζουμαγιά, 1380 από τη Δούπνιστα και 158 από το Πιρότ. Αν εξαιρέσει κανείς τους Εβραίους που φορτώθηκαν στο τρένο του Πιρότ, 4.507 Εβραίοι της Θράκης διακινήθηκαν μέσω αυτών των κέντρων. Κατά τη διάρκεια του δεκαπενθήμερου ταξιδιού τους από τη Θράκη, στον συνολικό αριθμό προστέθηκαν και άλλοι, καθώς και νεογέννητα, αλλά ταυτόχρονα το σύνολο μειώθηκε γιατί μερικοί πέθαναν από τις κακουχίες. Τα τρένα έφθασαν στο Λομ στις 19 και 20 Μαρτίου, αφού έκαναν στάση μιάμισης ώρας στη Σόφια. Τα πλοία απέπλευσαν στις 20 και 21 Μαρτίου. Τέσσερα πλοία απέπλευσαν από το Λομ και το καθένα μετέφερε 874 - 1.100 επιβάτες. Συνολικά μετέφεραν 4.219 Εβραίους. Βουλγαρική φρουρά καθώς και Βούλγαροι γιατροί τους συνόδευαν, όπως είχε συμφωνηθεί, ως τη Βιέννη. Μολονότι το μεγαλύτερο τμήμα της φρουράς αποτελούνταν από Βούλγαρους, Γερμανοί φρουροί επέβλεπαν την ακριβή εκτέλεση της επιχείρησης. Το ταξίδι προς τη Βιέννη διήρκεσε από πέντε ως δέκα μέρες. Από τη Βιέννη, οι Εβραίοι μεταφέρθηκαν στο Κάτοβιτς και την Τρεμπλίνκα, όπου εξολοθρεύθηκαν λίγες μέρες αργότερα.

Παρ' όλα αυτά, οι γερμανικές αρχές δεν ήταν πλήρως ικανοποιημένες, γιατί οι εκτοπίσεις των Εβραίων που έγιναν τον Μάρτιο από την βουλγαρική ζώνη κατοχής υπήρξαν μόνο κατά 56% επιτυχείς. Συνελήφθησαν μόνον 11.500 Εβραίοι, ενώ το σχέδιο προέβλεπε 20.000. Εξάλλου, το Αρχηγείο Ασφαλείας του Ράιχ ανησυχούσε επειδή 51.000 Εβραίοι βρίσκονταν ακόμη στη Βουλγαρία στα μετόπισθεν των γερμανικών στρατευμάτων³.

1. Βλ. τις μονογραφίες του Wolf Oschlies, *Bulgarien - Land ohne Antisemitismus*, Erlangen 1976 και του Frederick B. Chary, *The Bulgarian Jews and the Final Solution 1940 - 1944*, University of Pittsburgh Press 1972.

2. Το κείμενο της συμφωνίας Dannecker - Μπέλεφ δημοσιεύθηκε μεταφρασμένο στα αγγλικά από τον Chary, *ό.π.*, σσ. 208 - 210.

3. Oschlies, *ό.π.* - Chary, *ό.π.*

4. Chary, *ό.π.*, σσ. 122 - 125.

5. *Όπ.*, σσ. 101 - 114, 117 - 122.

6. Oschlies, *ό.π.*, σ. 75.

7. Chary, *ό.π.*, σσ. 108 - 109.

8. *Ό.π.*, σ. 141.

Ο ΣΑΜΟΥΗΛ

Του κ. ΚΩΣΤΑ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

Σαμουήλ τον έλεγαν. Ένα καχεκτικό αγόρι με μεγάλα μάτια γεμάτα καλοσύνη. Πρόσωπο με φακίδες και κόκκινα μαλλιά σγουρά, που σκέπαζαν σαν φωτοστέφανο το πρόσωπό του. Είχε τελειώσει το σχολείο, όταν οι Γερμανοί και Ιταλοί μπήκαν στην Ελλάδα και άρχισαν να κυνηγούν τους Εβραίους. Στο Γυμνάσιο δεν πρόφτασε να πάει. Αναγκάστηκε να φύγει από την πόλη και περπατώντας από χωριό σε χωριό, έφθασε στο δικό μας. Εδώ σταμάτησε. Ένα δωμάτιο μισοσκοτεινό τον φιλοξένησε. Και οι χωριανοί συμπόνεσαν το ορφανό εβραϊόπουλο. Δεν το άφησαν ποτέ να πεινάσει, ιδίως τα παιδιά της ηλικίας του, που τον έκαναν από τις πρώτες μέρες κιόλας φίλο. Ευγενικός, φιλότιμος με όλους. Τα λόγια του μετροημένα. Όταν οι μεγάλοι στο καφενείο μιλούσαν για τις σφαγές, τους ντουφεκισμούς και γενικά την κατοχική τρομοκρατία, αυτός κοιτούσε αφηρημένα. Στήλωνε τα μάτια στην παρέα και προσπαθούσε να μαθαίνει όλο και πιο πολλά. Οι μήνες περνούσαν. Τα ρούχα του είχαν τρυπήσει και μάταια η μάνα μου τα μπάλωνε. Αναγκάστηκε να του δώσει ένα παντελόνι μάλλινο υφαντό και ένα υποκάμισο δικό μου. Ο Σαμουήλ στην αρχή ζοριόθηκε να τα φορέσει, αλλά μετά συνήθισε. Κατόρθωσε όμως να προσαρμοσθεί και στη ζωή του χωριού. Με μεγάλη προθυμία έκανε τα θελήματα. Πότε πήγαινε και βοηθούσε στα χωράφια και πότε μαζί μας βοσκούσε τα πρόβατα. Ήταν το αγαπητό παιδί στο χωριό. Όλοι τον αγαπούσαν και το θεωρούσαν τιμή τους να 'χουν στο τραπέζι αυτό το φτωχό εβραϊόπουλο. Και στη χαρά των μεγάλων χριστιανικών γιορτών, τα Χριστούγεννα και το Πάσχα, ο Σαμουήλ ήταν παρών. Περνούσε τις κατοχικές μέρες συντροφιά με τους χωρικούς και ο πόνος της μοναξιάς και της ορφάνιας ήταν μαλακός.

Ένα απόγευμα ήλθε στο χωριό μια ομάδα από αντάρτες. Ζωσμένοι με τα φυσικιλίκια σταυρωτά και φορτωμένοι με τα όπλα τους, μπήκαν στο καφενείο του χωριού. Έξω έριχνε στήθες χιονιού. Φλεβάρης 1942. Κάθησαν γύρω από τη σόμπα και παραγγέλναν άλλοι τσάι βουνού και άλλοι κριθαρένιο καφέ. Άρχισαν την κουβέντα. Οι γέροντες ρωτούσαν να μάθουν νέα για την κατάσταση. Πότε θα φύγει ο εχθρός, να μπορέσει ο κόσμος για να γυρίσει στα σπίτια τους, πού 'χαν αφήσει και ρημάζανε. Ο Σαμουήλ, καθισμένος κοντά στον καπετάνιο, κοιτούσε τα όπλα, τις πιστόλες και τις αρμάδες με τα φυσίγγια. Τα μάτια του λαμποκοπούσαν και πετούσαν φλόγες. Τίποτε δεν άφηνε να τον ξεφύγει. Καμιά κίνηση.

Το πρόσωπό του είχε γίνει κατακόκκινο. Και ανήσυχος καθότανε στην καρέκλα.

Πώς σε λένε, μικρέ μου, του είπε σε μια στιγμή ο καπετάνιος, και πόσων χρόνων είσαι; Κόμπιασε ν' απαντήσει, γιατί η ερώτηση ήταν απότομη. Συνήλθε αμέσως από την ταραχή και είπε: Σαμουήλ. Είμαι Εβραίος. Τους δίκους μου πατέρα μου, τη μάνα και δύο μεγαλύτερους αδελφούς, τους πήραν οι Γερμανοί. Εγώ έτυχε εκείνη τη βραδιά να φιλοξενούμαι σ' ένα φίλο και γλύτωσα. Δεν μπόρεσα να μάθω που τους πήγαν. Μάλλον στη Γερμανία. Έφυγα κρυφά και από εκείνη την μέρα γυρνώντας στα χωριά έφθασα εδώ. Πολλοί φιλότιμοι χωριάτες με φιλο-

ξένησαν και γέμισαν το άδειο μου στομάχι. Τους αγαπώ όλους. Στάθηκαν καλύτεροι και από συγγενείς. Η στοργή τους είναι μεγάλη. Τό 'χουν τιμή τους να με φιλοξενούν στο σπίτι τους. Τώρα όμως αποφάσισα να φύγω. Από καιρό είχα στο νου μου να έλθω κοντά σας, να βοηθήσω κι εγώ για την εξόντωση του κατακτητή. Σε όσους όμως ρώτησα, με είπαν πως είμαι μικρός. Κι όμως καπετάνιε, νομίζω πως κάτι μπορώ να κάνω κοντά σας. Ακόμη και να πολεμήσω. Αυτό το πιστεύω.

Όσο ο μικρός μιλούσε, ο καπετάνιος τον κοίταζε σκεπτικός. Έβλεπε τα θεράμια λόγια του να βγαίνουν απ' τα πυρωμένα στήθη. Είχε όμως ευθύνη κι αυτός να τον πάρει μαζί του. Σκέφθηκε πολύ ώρα και μετά του είπε. Σαμουήλ, θέλεις να έλθεις κοντά μας. Είσαι βέβαιος πως θα μπορέσεις να ακολουθήσεις τούτο το ασκέρι που στέκει και λημέρι δεν έχει πουθενά, αλλά γυρίζει ασταμάτητα όλη την Ελλάδα και χτυπά όπου βρει τον κατακτητή; Είσαι νομίζω μικρός ακόμη. Παιδιά σαν και σένα τα φροντίζουν οι γονείς και ασχολούνται μόνο με παιχνίδια. Σκέψου καλά. Στο χωριό εδώ έχεις ξεστασιά, ασφάλεια, τροφή, ελευθερία. Ό,τι χρειάζεται σ' ένα παιδί έστω και ορφανό να μεγαλώσει. Σε μας έχει κούραση, ταλαιπωρία, κινδύνους και πολλές φορές πείνα. Οι δρόμοι διαφορετικοί, η ζωή αλλοιώτικη.

Θα έλθω καπετάνιε, είπε ο Σαμουήλ. Κάνε μου τη χάρη. Πάρε μου μαζί σου. Δεν θα το μετανιώσεις, στο υπόσχομαι. Εδώ μπορεί και να κινδυνεύω. Προχθές ήλθαν οι Γερμανοί στρατιώτες απ' το φυλάκιο και με πήραν μαζί τους να γυρίσω τα σπίτια για αυγά. Δεν μπορούσα να βλέπω αυτούς που ξεκλήρισαν το σπίτι μου. Το αίμα μου ανέβηκε στο κεφάλι, τα μηνίγγια μου χτυπούσαν. Μέσα μου φούντωσε η εκδίκηση. Κρατήθηκα όμως να μην κάνω κακό σ' αυτούς που με φιλοξενούν. Όταν άφησε το αυτόματο ένας Γερμανός στο πεζούλι του κυρ Λούδα και χώθηκε στο δωμάτιο για πλιάτσικο, μού 'ρθε να το πάρω και να τρέξω. Δεν τό 'κανα όμως. Σκέφθηκα τα κατοπινά.

Αυτά κι άλλα είπε ο μικρός. Ο καπετάνιος ζύγισε τα λόγια του και μετά του είπε:

Σαμουήλ. Σε μια ώρα φεύγουμε. Ετοιμάσου αν θέλεις να έλθεις μαζί μας.

Ο μικρός πέταξε από χαρά. Έλαμπε ολόκληρος. Με μιας μεγάλωσε κι έγινε ένα σωστό παλληκάρι. Εμείς από μακριά τον κοιτούσαμε. Ο Δημήτρης του Γρακά συνομήλικός μας έβαλε τα κλάματα. Έχανε τον καλό του φίλο.

Ο ήλιος, αδύναμος και καχεκτικός, έγερε προς τα βουνά του Κόζιακα να βασιλέψει. Οι χωριάτες έρχονταν από τα χωράφια για τα σπίτια τους. Οι αντάρτες σηκώθηκαν. Φορτώθηκαν τα πράγματά τους και έχοντας μαζί τους και τον Σαμουήλ πήραν το δρόμο για τα Χάσια.

Από τότε δεν το ξαναείδαμε στο χωριό το καχεκτικό Εβραϊόπουλο με τα μεγάλα καλοσυνάτα μάτια. Αλλά λένε πως έφυγε και ζει στην Ευρώπη. Άλλοι πως μετά τον πόλεμο πήγε με άλλους πατριώτες στο Ισραήλ. Πάντως, όσο καιρό ήταν στις αντάρτικες ομάδες έδειξε τον ανδρισμό του σε πολλές μάχες με τον εχθρό.

(Από το περιοδικό "Πνευματική Ζωή", τεύχος καλοκαίρι του 1989)

Το αρχαίον Ισραήλ και οι σχέσεις του μετά του κρητικού πολιτισμού

Του Α. Τρακάκη

Αι διπλωματικές σχέσεις του νεοσυστάτου Κράτους του Ισραήλ που ενεκαινιάσθησαν τελειωτάως μετά του ελληνικού κράτους, φέρουν επίκαιρον το παρόν ιστορικών σημείωμα. Μία παλαιότερα μου ιστορική έρευνα, που μου έδωκεν αφορμήν να κάμω ο Γερμανός ιστορικός **Γαίγκερ**, περί του πώς κατεσκευάσθη ο ναός του Σολομώντος και ποιοί ήταν οι αρχιτέκτονες και καλλιτέχναι του, απεκάλυψε ιστορικά στοιχεία τα οποία πολύ ενδιαφέρουν τους μελετητάς της τοπικής μας ιστορίας.

Τόσον ο ανωτέρω ιστορικός της Παγκοσμίου Ιστορίας, όσον και τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, το των Βασιλείων και το των Χρονικών, όπως και τα στοιχεία που έδωκεν η ιστορία των αρχαίων Αιγυπτίων, πείθουν ότι ο κρητικός πολιτισμός ήλθεν εις στενήν επαφήν με το κράτος του Ισραήλ της ενδόξου αυτής εποχής του Δαβίδ και του Σολομώντος περί τον ενδέκατον αιώνα προ Χριστού. Αυτός μάλιστα ο μέγας βασιλεύς των Εβραίων ο **Δαβίδ**, είναι κοινώς γνωστόν ότι καταδικωμένος υπό του βασιλέως του Σαούλ, μετά το ανδραγάθημά του καθ' ο εφόνευσε δια σφενδόνης τον γίγαντα Φιλισταίον **Γολιάθ**, κατέφυγε εις τον άρχοντα των Φιλισταίων, **οι οποίοι ήσαν άποικοι Κρήτες** κατά τας ανωτέρω πηγάς, και έτυχε μεγάλης φιλοξενίας και περιθάλψεως παρ' όλον ότι υπήρχεν η φήμη του ότι: ο μεν Σαούλ είχε φονεύσει χιλιάδες Φιλισταίων, ο δε Δαβίδ μυριάδες. Επί του σημείου αυτού ημπορούμεν να αναγνωρίσωμεν το τοπικόν κρητικόν έθιμον της προς τους ξένους μας φιλοξενίας.

Το ότι εις τα παράλια της Παλαιστίνης είχαν εγκατασταθεί Κρήτες άποικοι, αναφέρουν και άλλαι πηγαί, δι ο και ο λεξικογράφος **Βυζάντιος** αναγράφει ότι υπήρχεν εκεί (παρά την σημερινήν Γάζαν) πόλις με το όνομα **Μινώα**. (Η ύπαρξις πόλεων με το όνομα Μίνωα καταρρίπτει την θεωρίαν ότι το όνομα Μίνως είχε την γενικήν έννοιαν "Βασιλεύς" κατά το Τσάρος, Σουλτάνος, κ.λπ. όπως υποστηρίζει ο **Θεοφανίδης** εις το περιοδικόν "Ήλιος". Τουναντίον αι μετά ταύτα ονομασάι πόλεων όπως Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Πτολεμαΐς, κ.λπ. αποδεικνύουν ότι τα ονόματα εδίδοντο προς τιμήν ορισμένων ιστορικών προσώπων).

Άλλο αξιοσημείωτον ιστορικόν στοιχείον είναι ότι εις τας ανωτέρω ιστορικές πηγάς οι Φιλισταίοι δεν εχρησιμοποίησαν τον Δαβίδ ως προδότην της πατρίδος του δια να νικήσουν τον βασιλέα του Ισραήλ Σαούλ. Μετά την ήτταν του Σαούλ, οι Φιλισταίοι εβοήθησαν και υπεστήριζαν τον Δαβίδ να γίνει άρχων και βασιλεύς του Ισραήλ, το περιεργον δεν είναι ότι βραδύτερον όταν εμελέτησεν, ως φαίνεται, ο Δαβίδ την οργάνωσιν και τον πολιτισμόν των Φιλισταίων και οργάνωσε και αυτός τον λαόν του, έστρεψε τα όπλα και κατά των παλαιών ενεργετών του και επέβαλε το κράτος του εις όλους τους δυτικώς αυτού οικούντας που έπει-

τα ονομάσθησαν **Φοίνικες** (ονομασία κρητική, προσώπων και πόλεων της Κρήτης).

Το περισσότερον όμως αξιοσημείωτον είναι ότι ο Δαβίδ συνέλαβε την ιδέαν να κτίσει ναόν κατά το υπόδειγμα των δυτικών υποτακτικών του και να εισαγάγει εις τον λαόν του νέον τρόπο λατρείας του Ιεχωβά, όχι πλέον εις σκηνάς επί κορυφής βουνών όπως έως τότε, αλλά εντός μεγαλοπρεπούς ναού διακοσμημένου με εικόνες και παραστάσεις και με χορούς ψαλτών "εν χορδαίς και οργάνοις". Όλους αυτούς τους καλλιτέχνας και αρχιτέκτονας εδανείσθη ο διαδεχθείς τον Δαβίδ υιός του **Σολομών** από τον βασιλέα της Φοινίκης (Τύρον). Το αριστούργημα αυτό της αρχιτεκτονικής και της όλης διακοσμητικής, όπως και ο πλούτος του πολυτίμου υλικού (χρυσού) δια των οποίων εκτίσθη και διεκοσμήθη ο ναός, κατά την περιγραφήν των πηγών που αναφέραμεν, έδωκεν εις τους μεταγενεστέρους τα στοιχεία ώστε να τον κατατάξουν ως ένα εκ των επτά θαυμάτων του κόσμου και εις τον **Αυτοκράτορα Ιουστινιανόν** να συγκρίνει τον υπ' αυτού εγκαταστήντα ναόν της του Θεού Σοφίας προς τον ναόν του Σολομώντος και να εκφωνήσει την περιφημον θαυμαστικήν φράσιν:

"Νενίκηκά σε Σολομών!"

Όστε κατά τα ανωτέρω, ο εβραϊκός πολιτισμός και η ιστορία των Εβραίων δεν εξημιώθη από τον πολιτισμόν των αρχαίων Κρητών, ο οποίος, ως φαίνεται, κατά τους αυτούς χρόνους ε γνώρισε και την αδελφήν Μεγαλόνησον της Ανατολικής Μεσογείου Κύπρον και διέδωσε και εκεί την θρησκείαν και την γλώσσαν, τα δύο στοιχεία τα οποία απετέλεσαν τα γνωρίσματα του Ελληνικού Κόσμου.

(Από την "Κρητική Εστία", τεύχος 31 - 31, Οκτώβριος 1952)

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

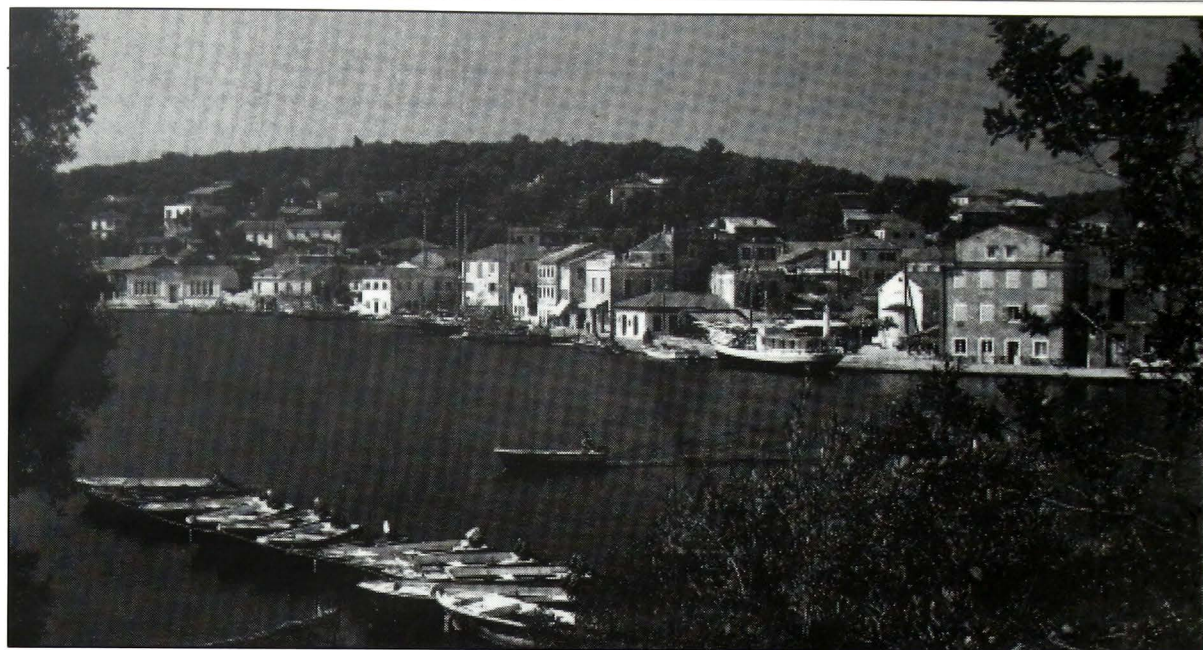
ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. **Ιωσήφ Λόβιγγερ**
Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Η παρουσία Ισραηλιτών στο νησί των Παξών

Του κ. Γιώργου Ζούμπου, μαθηματικού

Προλογικό σημείωμα

Το χειμώνα του 1989 - 1990 υπηρετήσαμε στο Γυμνάσιο Παξών και είχαμε την ευκαιρία ν' ασχοληθούμε με το τοπικό αρχείο.

Το Ιστορικό Αρχείο Παξών είναι πλούσιο, αταξινόμητο κατά ένα μέρος και δυστυχώς δυσπρόσιτο στον ερευνητή λόγω της κακής συγκοινωνίας με την Κέρκυρα κατά το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου.

Η σύντομη εργασία που ακολουθεί δεν εξαντλεί το θέμα αλλά δίνει αρκετά στοιχεία για να ξεκινήσει μια πιο εκτεταμένη έρευνα.

Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε θερμά:

Τον ακούραστο προϊστάμενο του Ιστορικού Αρχείου Παξών και ιστοριοδίφη **Γιάννη Δόικα** που μας βοήθησε με την επισημάνση ενδιαφέροντος αρχειακού υλικού από τις νοταριακές πράξεις.

Τον παξινό λόγο **Σπύρο Μπογδάνο (Κουλούλο)**, ο οποίος έθεσε στη διάθεσή μας το οικογενειακό του αρχείο.

Γ.Ζ.

Οι Παξοί βρίσκονται επτά μίλια νότια της Κέρκυρας. Πρόκειται για ένα νησί με βραχώδες έδαφος, έκταση 19 τετραγωνικά χιλιόμετρα και ντόπιο πληθυσμό που δεν ξεπερνά τις 2500 ψυχές. Η οικονομία του νησιού βασίζεται κυρία στον τουρισμό και την ελαϊκοκαλλιέργεια.

Εδώ, σε αντίθεση με τη γειτονική Κέρκυρα, ποτέ δεν αναπτύχθηκε Ισραηλιτική Κοινότητα. Ωστόσο, η έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο Παξών, τις ντόπιες εφημερίδες και την υπάρχουσα βιβλιογραφία μπόρεσε να εντοπίσει στοιχεία που μαρτυρούν την παρουσία Ισραηλιτών στο νησί τουλάχιστον από τον 17ο αιώνα!

Έτσι, στα 1687, ο **Αλέξανδρος Μπογδάνος**, ο γιός του **Ιωάννης** και ο **Μπαρούχ Κοέν** από την Κέρκυρα, άνοιξαν συνεταιρικά στο Γάιο Παξών εμπορικό. Τα εμπορεύματα τα προμηθεύονταν από το εργοστάσιο **Σδράου** και άλλων και τα πουλούσαν τοις μετρητοίς και με πίστωση. Από το μαγαζί αυτό (σύμφωνα με έγγραφο του Αρχείου) η **Σταματέλα Μπτσιάλη** αγόρασε στις 12.3.1691 ύφασμα για δύο φουστανάκια της κόρης της Μαρίας⁽¹⁾.

Από το αρχείο του συμβολαιογράφου **Σπυριδωνος Κουβά** διαβάζουμε⁽²⁾:

"1734 Τριάντα τέσσαρους δεκεμβριου 10 δέκα αναφανίστη εις το κάγγελο εμου νοταριου ο παρών μορδοχές ναχαμούλης του πο(τέ) μαϊμό εβραίος από την χώρα των κοριφών και εις το παρόν εβρισκόμενος εις το νησί των Παξιών ο οποίος δια μέρος αυτού και δια πάσα άλλο όνομα και δίτολο οπου να ημπορή να συνβαίνει δια παντός καλύτερου τρόπου διορθώνει κοιμέσιον και επίτροπον γγενεράλ του απόντα και δεν έχοντα ς σαμπαχάι ισδαήλ του ποτέ ιζάκ κοιυιάδου του από το άνωθεν νησί κοριφών προς τον οποίον δίδει παντοίαν εξουσίαν και κυριότητα να εριγγέρη και παραστέκη εις πάσα κρίσι και διαφορά όπερ έχει με καθέκαστον άνθρωπον γραφές προσφέρη και καπίτολα πρεξεντάρη όρκους δώση αβοκάτους βάλη ετέρους κοιμέσιον ποιήση και τα εξής εξαίρετως δε με την δύναμιν της παρούσης νοταρικής γραφής να ημπορή ο αυτός γγενεράλ κοιυμέσιος να ρεμοβέρεται από κάθε λογής ιστάτζα καρέλα ρικόρσο κοστιτούτς και παν άλλο οπου να έκαμε ο αυτός ναχαμούλης εις το εκλαμπρότατον ρεγγιμέ-

Αντικείμενα της οικογένειας Ασσέρ

ντο των κοριφών εναντίον του αντρέα λούκα από το χωριό ζταυρό λαβαίνοντας την ευχαρίστησιν ο άνω σαμπαχάι ισδαήλ εις όσα υπάρχει χρεώστης ο αυτός αντρέας λουκάς και έχει να δώκη του άνω ναχαμιούλη κάνοντας τις διατεταγμένες καουτζιόνες τόσον από τον αυτόν λουκά όσον και από κάθε άλλον οπού να λάβη δια όνομα του άνω μορδοχάι ναχαμιούλη κουνιάδου του και υπόσχεται ο αυτός ναχαμιούλης ότι το ήτι ποιήση και ενεργήση ο αυτός γγενεράλ κουμέσιος να έχη και κρατή στερεόν και βέβαιον και αμετάτρεπτον δια πάντοτες και αγεί και ούτως εποίησε και edιώρθωσε ενώπιον των μπάρόντων μαρτύρων κυρ αναστάση κερκύρα του ποτέ ιω. "και κυρ αναστάση βλαχοπούλου του κυρίω" οι οποίοι υπογράφουν κάτωθεν".

Από το Αρχείο του ίδιου συμβολαιογράφου διαβάζουμε (3):

"1753 πενήντα τρεις ημέρα 30 τρηάντα του γεναρή-ου μηνός εις το κάγγελο εμού νοταριου η παρούσες αδελφές τρεις αικατερήνα αυγούστα και ζηνοβία μοναχή θυγατέρες του ποτέ γιόργου ζέρονου ι οπής δια μέρος αυτών και δια πάσα άλλο όνομα και τήτολο όπου να ημπορή να συνβένη δια παντός καλητέρου τρόπου δηορθόουν και αποκαταστένουν κουμέσιον κουμεσάριον τον αυτών καθοληκόν γγενεράλ τον απόντα ζ μαϊμόν ναχαμιούλη του ποτέ μορδοχάι εβρέον από τους κορηφους προς τον οπιον δηδουν παντήαν εξουσίαν δηαδοχήν και κυρηότητα στο να ημπορή ο άνοθεν κουμέσιος να ερεγγέρη και παραστέκν εν παντή κρητηριό κρημνηαλμέντε και τζιβίλ γραφές προσφέρη όρκους δόση αβουκάτους βάλη και έτερουζ κουμέσιους πνήση δια πάσα κρήσι και δηαφορά όπου να έχον οι άνοθεν αδελφές με κάθε και έκαστον άνθρωπον και το ήττη πνήση και διορθόση υπόσχοντε πάντα η άνοθεν αδελφές να το κρατούν στερεον και αμετάτρεπτον ούτος επήυσαν και edήορθοσαν ενόπηον παρόντων μαρτήρον ευλαβέστατου παπά κυρ αλέξανδρου μπάστα του ποτέ σπύρου και

κυρ δημήτρη λήχνου του ποτέ κοσταντή ο άνοθεν μπάστας υπογράφη κάτωθεν".

Φαίνεται ότι η οικογένεια ΝΑΧΑΜΟΥΛΗ είχε στενές σχέσεις με το νησί μια και βρισκουμε σε συμβόλαια τον πατέρα και το γιό με μια διαφορά 19 χρόνων.

Επίσης από νοταριακή πράξη μαθαίνουμε ότι τον Ιούνιο του 1773 ήταν στο λιμάνι του Γάη, καίκι βενετσιάνικο με το όνομα "Νόβα κοριέρα βένετα αμπατάγια" και καπετάνιο τον **Ιζένο Μπεργαμίν**. Το καίκι θα φόρτωνε 135 βουτσιά λάδι και είχε ναυλωθεί από τους **Βιβά-**

ντε Κοέμ Ζακούρ και **Τοδέσκο** στην Κέρκυρα. Το σκάφος πρακτορεύονταν από τους **Αβραάμ Πολίτη, Σαμουήλ Μούλη, Ελθα Κοέμ** και **Χαήμ Τοδέσκο**⁽⁴⁾.

Στα βιβλία ληξιαρχικών πράξεων της μονής του Πα-ντοκράτορα αναφέρεται⁽⁵⁾ ότι στα 1796 βαφτίστηκε από τον εφημέριο **παπά Δημάκη Ρωμάνο** χριστιανή "γυνή ιου-δαϊκού γένους" με αναδόχους την **Κόμσα Ελένη Μακρή** και την **Κατερίνα Κατσιμή**. Της δόθηκε το όνομα Μαρία.

Συχνά πρέπει να επισκέπτονταν το νησί πλανόδιοι έμποροι για ανταλλαγές και αγοραπωλησίες. Ενδεικτική είναι η παρακάτω αναφορά προς την Εκτελεστική Αστυνομία των Παξών από τη Λάκκα με ημερομηνία 31 Αυγούστου 1836⁽⁶⁾:

"Εκλαμπρότατε Κύριε

επηδοί κε η ενκάτηκοι της περιοχής ήλθαν παρα-πονεμένη ης μιάς τους υπογεγραμμένους κυνοτικούς επηστάτες δια την γενικήν φθοράν οπού λαμβάνουν καθημερινώς από τους εβρέους ης το να περιφέρο-νται εις τας κατικίας τον κενά πραγματεβόντας με τας γυνέκας ε όπηε γηνέκες μην ηξεύροντας δίδουν από διάφορα ήδη οπού έχουν εις τας κατικίας τον δια τούτο δεόμεθα κε ημής όπος η αστυνομία δια ταύ-τιν την ηπόθεσιν παρι τα αναγγέα μέτρα.

έχομε την τημύν να της ήμεθα τατηνοί δούλοι

"αποστόλής γραμματικός

"ματθός αρόνης

"Ιωσηφ ατέργης

" Νικόλαος ζησίμου δαλιέτος"

Στις αρχές του 19ου αιώνα βρίσκουμε εγκατεστημένη στο Γάιο Παξών την οικογένεια ΑΣΣΕΡ. Πότε ακριβώς εγκαταστάθηκε εδώ δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε. Από τα στοιχεία που μελετήσαμε συμπεραίνουμε σαν πιθανό-τερο χρόνο το διάστημα από 1880 ως 1910.

Στη στήλη των πεσόντων στην κεντρική πλατεία του Γάη αναφέρεται ως πεσών κατά τους αγώνες 1912 - 1922 ο **Μωύσης Μ. Ασσέρ**. Μάλλον όμως πρέπει να είναι πε-σών κατά τους βαλκανικούς πολέμους του 1912 γιατί στους καταλόγους των πεσόντων κατά το 1922 που βρή-

καμε και μελετήσαμε στο Ιστορικό Αρχείο Παξών δεν αναφέρεται πουθενά Ασέρ.

Η οικογένεια Ασέρ ήταν άτυχη. Το Μάρτη του 1916 πεθαίνει ο Ματθαίος Ασέρ του Μάρκου σε ηλικία 18 χρόνων από καρδιά. Ένα μήνα αργότερα πεθαίνει και η αδελφή του Εσθήρ σε ηλικία 2 χρόνων από βρογχοπνευμονία ⁽⁷⁾.

Ο ΜΑΡΚΟΣ ΑΣΣΕΡ διατηρούσε στην Κέρκυρα εμπορικό κατάστημα επί της οδού Παλαιολόγου (μαρκαντικά) με υφάσματα. Στους Παξούς συνεταιρίστηκε για σύντομο χρονικό διάστημα με το **Χαρίλαο Μπογδάνο**. Το κατάστημα τους συνεργάζονταν με το εργοστάσιο **Θ.Δ. Βελισσαρόπουλου** στη Σύρο.

Η Εταιρεία διαλύθηκε γρήγορα και το κατάστημα ανέλαβε ο Μπογδάνος (β).

Τον Ιούλιο του 1926 ο ΙΑΚΩΒΟΣ Μ. ΑΣΣΕΡ δίνει αμοιβαία υπόσχεση γάμου με την Εσθήρ Ρ. Ματαθία ενώ τον Δεκέμβρη του 1927 η Ματθίλδη Μ. Ασέρ αρραβωνιάζεται με τον **Βίκτορα Ι. Μάτσα**, τραπεζικό υπάλληλο από τη Δράμα. Ο Ιάκωβος παντρεύεται στις 28.1.1928 στην Κέρκυρα (9.10.11).

Το Νοέμβρη του 1928 άνοιξε στο Λογγό Παξών κατάστημα υφασμάτων και φιλικών ο Σολομών Σάββα Φόρτες στο οποίο κατασκεύαζε και επισκεύαζε εφραπλώματα ⁽¹²⁾.

Εν τω μεταξύ ο Μάρκος Ασέρ είχε ανοίξει και πάλι κατάστημα υφασμάτων στο Γάι το οποίο και διέλυσε τον Μάη του 1929 ⁽¹³⁾.

Το φθινόπωρο του 1930 άνοιξε εμπορικό κατάστημα με υφάσματα στο Γάι ο γιός του Μάρκου ΗΛΙΑΣ ΑΣΣΕΡ. Ταυτόχρονα άνοιξε λευκοσιδηρουργείο ο Νισσήμ Χαΐμ από την Κέρκυρα ⁽¹⁴⁾.

Ο Ηλίας διέλυσε τον Ιούλιο του 1931 το εμπορικό με την προοπτική να το ανοίξει και πάλι κατά την επόμενη ελαιοεσοδεία, υπόσχεση που πραγματοποιήσε τον Οκτώβρη του 1932. Ο ίδιος αρραβωνιάζεται με την ΡΑΣΕΛ Β. ΜΟΥΣΤΑΚΗ τα τέλη του χρόνου (15-16-17).

Η οικογένεια Ασέρ ήταν η μόνη ισραηλιτική στους Παξούς και έχαιρε εκτίμησης όπως φαίνεται από άρθρο του θεολόγου Σπύρου Χ. Γραμματικού που δημοσιεύτηκε την 1η Οκτώβρη του 1933 με τίτλο "Αι αρέσεις και τα φιλοσοφικά συστήματα εν Παξοίς" ⁽¹⁸⁾. Γράφει ο **Σ. Γραμματικός**:

.... Πρωτίστως έχομεν μιαν Ισραηλιτικήν οικογένειαν. Όλοι οι συμπολίται θα ενθυμούνται ότι εις την πατριδα

μας κατώκει μία οικογένεια επί πολλά έτη συνεχώς, σήμερον όμως είναι μάλλον εγκατεστημένη εν Κερκύρα χωρίς να έχη διακόψη παντελώς τας σχέσεις της με τους τόσον ταχέως αναδείξασαν αυτήν Παξούς, αλλ' εκπροσωπούμενη εν αυτή υπό των εμπειροτέρων αυτής μελών, ιδίως κατά την εποχήν των παχέων αγελάδων. Οι Παξοί λοιπόν είναι η κυρία πατρίς της εν λόγω οικογενείας, καθ' όσον εν αυτή εσχηματίσθη, ανεπτύχθη, επλούτισεν εδμη-ούργησεν δεσμούς και εν τέλει προς αυτήν την ωθούν διάφορα συμφέροντα διακρίνοντα το δαμιόνιον πνεύμα των υιών του Ιεχωβά. Εάν λοιπόν οι Ισραηλίται οι ανήκοντες εις θρησκείαν ελλιπή μεν ουχί δε και ψευδή, πε-

ριέχουσιν αληθείας ουχί δε και ψεύδη δεικνύουν αφοσίωσιν πραγματικήν και αγάπην ειλικρινή εις την θρησκείαν των προγόνων του εις τρόπον ώστε μία οικογένεια ευρισκόμενη εν μέσω άλλων θρησκειών κατωτέρων ασφαλώς εκείνης και μίας ανωτέρας αναντιροήτως αυτής, ο καθείς δύναται να σκεφθή ποιός θρησκευτικός φανατισμός και ποία σιδηρά θέληση πρέπει να διακρίνει την οικογένειαν αυτήν την διαμένουσιν σταθερώς εις τας αρχάς της; και ποία

τιμή δεν ανήκει εις την οικογένειαν αυτήν η οποία διεφύλαξεν αμόλυντον την πίστιν των προγόνων της εν μέσω τοιούτου περιβάλλοντος;.....

Το Νοέμβρη του 1934 ο Μάρκος Ασέρ άνοιξε και πάλι εμπορικό κατάστημα με υφάσματα στο Γάι ⁽¹⁹⁾.

Τον Ιούλη του επόμενου χρόνου πεθαίνει η κόρη του ΕΥΤΥΧΙΑ από πνευμονία ⁽²⁰⁾.

Το εμπορικό κατάστημα του Μάρκου Ασέρ διατηρήθηκε τουλάχιστον ως τον Ιούνη του 1940 οπότε βρίσκουμε και διαφήμιση για νέες παραλαβές υφασμάτων ⁽²¹⁾.

Ακολουθεί η λαίλαπα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η οικογένεια Ασέρ ακολουθεί κατά πάσαν πιθανότητα τη μοίρα εκατομμυρίων ομοθησκαν.

Το Νοέμβρη του 1948 άνοιξε στη Λάκκα εμπορικό κατάστημα ο **Ζ. Σούσης** ενώ τον Ιούλη του 1954 άνοιξε υφασματοπωλείο στα Μαστοράτικα ο ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΣΕΡ. Πρόκειται για το Ματθαίο Ασέρ γιό του Μάρκου ο οποίος προφανώς βαφτίστηκε χριστιανός. Στο καινούργιο μαγαζί είχε δώσει το όνομα "Ο Μάρκος". Είναι και η τελευταία είδηση για την οικογένεια Ασέρ ⁽²²⁻²³⁾.

Εκτός από τις ειδήσεις που αφορούν την οικογένεια Ασέρ η εφημερίδα "Παξοί" έχει πολλές διαφημίσεις για

Βάζο της οικογένειας Ασέρ

καταστήματα Ισραηλιτών στην Κέρκυρα και ειδήσεις γενικού ενδιαφέροντος για το ισραηλιτικό στοιχείο.

Έτσι διαβάζουμε ⁽²⁴⁾ ότι το 1925 ιδρύθηκε στην Κέρκυρα Εβραϊκός Σύλλογος με τον τίτλο "Μαξ Νορδάνου".

Διαφημίσεις υπάρχουν για το εμπορικό κατάστημα "Παξοί" του Μάρκου Ασέφ και υιών στην οδό Παλαιολόγου, για το εμπορικό κατάστημα του Ραχαμίμ Κοέν πάλι στην οδό Παλαιολόγου (κάτω από τη Συναγωγή) και για το εμπορικό του Ιεσουλά Ηλία Κοέν (Παλαιολόγου 78) ^(23 - 24 - 25).

Σε αναδημοσίευση από την ιταλική εφημερίδα "ΕΠΟΚΑ" δίνονται στοιχεία για τον Εβραϊκό πληθυσμό όλης της υδρογείου το 1928 ⁽²⁶⁾ ως εξής: Σύνολο 14.163.542 με την παρακάτω κατανομή: Ρωσία 5.253.324, Πολωνία 2.829.456, Ρουμανία 834.344, Γερμανία 575.000, Ουγγαρία 433.319, Τσεχοσλοβακία 345.342, Αυστρία 300.000, Αγγλία 296.000, Γαλλία 170.000, Ιταλία 162.000, Ηνωμένες Πολιτείες 3.800.000.

Αξιοσημείωτο είναι το παρακάτω δημοσίευμα του 1928 ⁽²⁷⁾ το οποίο διασταυρώσαμε από προφορικές πηγές: "Την παρελθούσαν εβδομάδα εξεδηλώθη εν Κερκύρα κρούσμα πανώλους επί 12έτιδος Ισραηλίδος κατοικούσης εν τη Εβραϊκή συνοικία, ήτις μετακομισθείσα εις το απομονωτήριο και υποστάσα ένεσιν αντιπανωλικού ορού απεβίωσεν αμέσως, λόγω της κακοήθους μορφής, κατά τας ιατρικάς διαβεβαιώσεις". Επισημαίνουμε ότι η είδηση αυτή δεν έχει αναγραφεί στις κερκυραϊκές εφημερίδες της εποχής.

Κέρκυρα, Σεπτέμβριος 1990

Βιβλιογραφία:

- 1) Εφημερίδα "Παξοί", α.φ. 108 - 342 15.1.1957
- 2) Ιστορικό Αρχείο Παξών (Ι.Α.Π.): Αρχείο Συμβολαιογράφου Σπυριδωνος Κουβά (1734 - 1736), Τόμος Ι - σελ. 13.

3) Ι.Α.Π.: Αρχείο Συμβολαιογράφου Σπυριδωνος Κουβά (1750 - 1757), Τόμος 4 - σελ. 116V.

4) Ι.Α.Π.: Αρχείο Συμβολαιογράφου Νικολάου Κουβά (1772 - 1777), Τόμος 4 - σελ. 58 R-V.

5) Εφ. "Παξοί", α.φ. 187/ 15.7.1936.

6) Ι.Α.Π.: Φάκελλοι διαφόρων.

7) Ι.Α.Π.: Πράξεις θανάτων 1375 - 15, 1380 - 20.

8) Οικογενειακό αρχείο Σπύρου Μπογδάνου (Κουλούλου).

9) Εφημερίδα "Παξοί", α.φ. 25/ 15.7.1926

10) " ", α.φ. 58/ 15.12.1927

11) " ", α.φ. 61/ 1.2.1928

12) " ", α.φ. 82/ 15.12.1928

13) " ", α.φ. 92/ 20.5.1929

14) " ", α.φ. 123/15.11.1930

15) " ", α.φ. 135/ 5.7.1931

16) " ", α.φ. 153/15.11.1932

17) " ", α.φ. 154/ 1.1.1933

18) " ", α.φ. 162/ 1.10.1933

19) " ", α.φ. 173/ 10.11.1934

20) " ", α.φ. 178/ 20.7.1935

21) " ", α.φ. 231/ 15.6.1940

22) " ", α.φ. 11 - 245/ 15.11.1948

23) " ", α.φ. 78 - 312/ 15.7.1954

24) " ", α.φ. 4/ 15.6.1925

25) " ", α.φ. 6/ 15.7.1925

26) " ", α.φ. 67/1.5.1928

27) " ", α.φ. 81/ 1.12.1928

* Οι δύο φωτογραφίες με αντικείμενα της οικογένειας Ασέφ τραβήχτηκαν το Μάη του 1990 στο σπίτι του **Σπύρου Μπογδάνου** στην οικογένεια του οποίου δωρήθηκαν πριν από πολλά χρόνια.

* Κατά τη μεταγραφή των συμβολαίων τηρήθηκε κατά το δυνατόν η σύνταξη και η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Παρατηρήσεις επί άρθρου μας:

Ο κ. **Ρ.Α. Μωυσής** σημειώνει: "Στη βιβλιοθήκη του ΚΙΣ υπάρχει ασφαλώς το έργο του Ασέφ Μωυσή "Η ονοματολογία των Εβραίων της Ελλάδος" (Έκδοση 1973). Στο τεύχος του περιοδικού σας υπ' αριθμ. 111, δημοσιεύεται άρθρο του κ. Γ. Ζωγραφάκη με τίτλο "Ονόματα Εβραίων της Ελλάδας".

Μία έστω και γρήγορα ματιά στα δύο κείμενα καθιστά σαφές ότι (πολύ επεικώς) κάποια βιβλιογραφική αναφορά του πρόσφατου άρθρου προς την πρωτότυπη πηγή ήταν επιβεβλημένη.

Θέλω να πιστεύω ότι η παράλειψη οφείλεται στο "δαίμονα" του περιοδικού και όχι στον ίδιο τον κ. Ζωγραφάκη".

English summary of the contents of the issue

No 113 (November - December 1990)

This issue contains:

- A leading article entitled: ***To Greece's Young People: for them to think about and reflect on.*** On the occasion of the 50th anniversary of the heroic and victorious war fought by Greece against Italy and Germany in 1940 - 41, the article deals with the contribution made by Greek Jews to this fight. Five hundred and thirteen Jews died and 3.743 were wounded.

The article points out that: "Greece's young people who are now entering upon the country's political and social life, are not aware of many important pages of history, either because they have not been taught them, or because they have been concealed from them, or because, on the basis of contemporary events, they have been presented to them in a deliberately distorted form. The same is true of the issue of the Jewish presence here. We have, for example, encountered young people who in all good faith have never been led to reflect that the Jews have been present in the Greek world since scores of centuries BC, since, quite simply, it was in Jewish synagogues that the Apostle Paul taught the Christian message".

- ***Mordecai Frizis:*** In this article, the former minister Mr Constantine Kallias deals with the sacrifice of Mordecai Frizis, a colonel in the Greek Army and a Jew by religion, who was the first high - ranking Greek officer to fall on the field of battle in the war of 1940.

- ***The Presence of the Jews in the Mediterranean:*** From a book by E. Kofiniotis first published 100 years ago (in 1891), this article traces, with historical documentation, the presence of the Jews in the Mediterranean from the most ancient times.

- ***Minos Levis*** (who died in 1986) was General Manager of the State Bank of Greece

and President of the Central Board of Jewish Communities in the years 1945 and 1950 - 51. ***In a memoir, he relates how he saved the national wealth of the Bank of Greece during the Italian and German Occupation of the country (1941 - 1944) and conveyed it to safety in Great Britain.***

- Personal memories of the ***Holocaust of the Jews*** from a book by General K.

Bakopoulos, who survived the German death camps.

- During the Italian and German Occupation of Greece (1941 - 1944), Macedonia was in the hands of the then allies of the Germans, the Bulgarians. Mr Hans Joachim Hoppe, professor at the University of Cologne, relates ***how the Bulgarians contributed to the wiping out of the Jews of Macedonia,*** while they protected the Jews of their own country.

- The writer Mr K. Mantzanas narrates a true story from the Occupation (1942) of a Jew whom he calls *Samuel*. ***Samuel played a heroic part in the National Resistance groups.***

- The relations between ancient Israel and the archaic civilisation of Crete are dealt with in a study by Mr A. Trakakis. According to this, ***the Philistines were Cretan colonists and ancient Hebrew culture was thus permeated by the civilisation of the ancient Cretans.***

- The island of Paxi lies seven miles south of Corfu. It has a rocky terrain and an area of 19 sq. Kms; the local population numbers no more than 2.500. In carrying out research into the historical documents of Paxi, the antiquarian Mr Georgios Zoumbos has discovered ***evidence of the presence of Jews on the island at least as early as the 17th century.***

ΠΙΝΑΚΑΣ

περιεχομένων ΙΓ' Τόμου "Χρονικών"

(1989 - 1990, τεύχη 107 - 111)

(Ο πρώτος αριθμός αναφέρεται στον αριθμό του φύλλου
και ο δεύτερος στον αριθμό της σελίδας)

1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΕΥΧΩΝ

Τεύχος	107	(Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1989)
"	108	(Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1989)
"	109	(Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1990)
"	110	(Μάρτιος - Απρίλιος 1990)
"	111	(Μάιος - Ιούνιος 1990)

2. ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

Αγία Γραφή, 111/7	Ισραηλιτική Κοινότητα Κρήτης, 110/6
Αλβανικός Πόλεμος (28η Οκτωβρίου 1940), 107/3, 107/4	Ισραηλιτική Κοινότητα Μυστρά, 108/14
Αντισιμιτισμός, 107/8, 110/2	Ισραηλιτική Κοινότητα Ξάνθης, 107/34
Άσμα (το) του Τόξου (ποίηση), 111/8	Ισραηλιτική Κοινότητα Ρόδου, 110/10
Αρχαιολογία, 111/7	Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου, 110/23
	Λευκάδα, 111/12
Βενιαμίν της Τουδέλης, 111/12	Νορντάου Μαξ, 110/2
Βιβλιογραφία Ελληνική Εβραϊκή, 107/11	
Γερμανοί και Εβραίοι, 109/αφιέρωμα	Ολοκαύτωμα, 107/34, 111/2
Εθνική Αντίσταση, 108/12	Ονοματολογία (Εβραίων της Ελλάδος), 111/6
Ζωσιμάδες, 111/3	Ρενάν Ερν., 110/18
Ιερουσαλήμ, 111/4	Σιωνισμός, 108/7
Ιούδας, 111/5	Σκηνοπηγία, 107/31
Ιουδαϊσμός, 110/3, 108/1, 110/23	Τσβάιχ Στέφανος, 108/17
Ισραήλ, 108/19	
Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας, 111/3, 111/12	Φιλανθρωπία, 108/1
Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 107/31	Φριζής Μ., 107/4
Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων, 107/36, 111/3	
Ισραηλιτική Κοινότητα Κερκύρας, 107/5, 110/13	Χριστιανισμός, 107/2

3. ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Αλτσέχ Μωυσής, 108/7	Θωμόπουλος Σ., 107/11	Οικονόμου Γ., 111/3
Βενέζης Ηλίας, 111/14	Ιωαννίδης Στ., 107/34	Παλαμάς Κωστής, 108/7
Βιζέλ Ελί, 107/8		Παντελεήμων (Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης), 108/2
Βυζαντινός Νίκος, 110/23	Κολ Χέλμουτ, 109/αφιέρωμα	Περδικίδης Κυρ., 110/18
Γιανναροπούλου Ιωάννα, 108/4	Λευκαδίτης Βασ., 107/4	
	Λίποβατς Θ., 107/9	Ρεϊνάχ Θεοδ., 110/3
Δένδιας Μιχ., 111/12	Λουκάτος Δ., 111/5	Ρούσσο Ισ., 107/3
Διαμαντόπουλος Ιακ., 107/4		
Δούδος Γιώργος, 108/19	Μάτσας Ιωσ., 107/36	Σγουράκης Νικ., 110/6
	Μοντεσκιέ, 110/2	Σιμπή Μπαρούχ, 108/1
Ζερβού Αγγελική, 110/21	Μπενάκης Θ., 111/2	Στάλιος Ζ., 108/18
Ζούμπος Γ., 107/5, 110/13	Μπόνης Κων., 107/2	Σφενδόνης Ν., 107/31
Ζωγραφάκης Γ., 111/6		
	Ξένος Στεφ., 110/23	Τσινικόπουλος Δ., 111/8

עץ חיים היא

Δενδρον ζωης ειναι η Τορά...
(Παροιμ. 3:18)